

PRIKAZI / REVIEWS

DOI: 10.17234/SEC.33.13

Olga Supek:

*Ljeto u Detroitu: studija jedne gradske četvrti iz
perspektive ekonomske antropologije*

Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo (hed-biblioteka), 2020., 179. str.

Studija *Ljeto u Detroitu* temelji se na istraživanju provedenom 1975. godine kad je autorica bila na poslijediplomskom studiju antropologije na Sveučilištu Michigan u gradu Ann Arbor. Napisana je još krajem 1970-ih godina na engleskom jeziku, a sada se objavljuje na hrvatskom jeziku u Biblioteci Hrvatskoga etnološkoga društva. Ne znam nijednu drugu antropološku studiju koja je toliko desetljeća čekala objavljivanje, a ipak je aktualna i relevantna za hrvatske etnologue.

Na knjigu ću se osvrnuti prvo iz aspekta njezina sadržaja, a potom metodologije. Kako bih je situirala u kontekst suvremene hrvatske etnologije i kulturne antropologije, u oba ću se aspekta osvrnuti na radove drugih etnologa. Ti osvrti pokazuju u mnogočemu pionirski status ove davno pisane studije.

Knjiga je antropološka studija ekonomskih razmjena stanovnika u jednom detroitskom predgrađu u 1970-ima. Četvrto poglavlje opisuje razvoj i propadanje automobilske industrije u Detroitu, te u tom sklopu nudi okvir za razumijevanje prostorne organizacije američkih gradova u središta (*downtown*) i suburbije (gradske četvrti ili predgrađa). Suburbije se razvijaju 1940-ih i 1950-ih godina kad se boljestojeće bjelačko stanovništvo iz središta grada seli u predgrađa, koja potom postaju samodovoljne manje gradske jezgre s kompletnom infrastrukturom i uslužnom ponudom, dok središta propadaju. Istraživački zadatak tinskoga projekta u kojemu je autorica sudjelovala bio je istražiti neregularnu ekonomiju, tj. ekonomski sektor koji postoji izvan uobičajenih profesionalnih struktura i tržišnih odnosa, ali operira na osnovi novčane razmjene (str. 15).

U središnjim poglavljima knjige autorica detaljno opisuje istraživanu četvrt. Šesto je poglavlje prezentira kroz guste opise prostora (njegova stambenog karaktera, lokacije komunalnih službi i uslužnih djelatnosti i sl.), vremenskih ritmova (protočnost stanovništva, dnevni ritmovi prema zanimanju i prisutnosti ljudi u četvrti) i stanovnika (demografske karakteristike, etnička struktura, migracijska pozadina, vjerski odabiri i sl.). Sedmo je poglavlje obuhvatilo raznorodne oblike komunikacije ljudi u zajednici, formalne i neformalne, te njihove medije (lokalne novine, oglasne ploče u trgovinama, crkveni bilteni, poruke pričvršćene na telefonske kabine i električne stupove, telefon, usmeni prijenos). Istraživani konteksti komunikacije uključuju širok raspon društvenih skupina, od obitelji, susjedstva, formalnih i neformalnih udruženja građana, do institucija socijalne skrbi, rekreacije i crkvenih zajednica. Jedan od zaključaka toga dijela studije

jest da je istraživana suburbija kulturno homogena i socijalno stabilna zajednica ljudi srednje klase (str. 107). Osmo poglavlje opisuje ekonomske razmjene stanovnika na širokoj skali, uključujući one u kojima društvene funkcije potpuno zasjenjuju utilitarnu funkciju regularnih ekonomskih razmjena te one koje počivaju na utilitarnosti (profitu) i regularizaciji. Autorica je ustanovila postojanje kompleksnoga sustava reciprociteta stanovnika unutar lokalne društvene ekonomije. On je sastavljen od darova, donacija, dobrovoljnoga rada i udruživanja na dobrobit cijele zajednice te recipročnih usluga. Etnografskim istraživačkim prosedeom, a inspirirana Maussovima i Sahlinovim teorijama o društvenoj razmjeni, utvrdila je da upravo neregularne i neprofitne društvene razmjene u istraživanoj četvrti stvaraju urbanu zajednicu.

Ovom studijom autorica je napisala prvu studiju zajednice (*community study*) u hrvatskoj etnologiji. Studije zajednica nastaju u anglofonoj antropologiji još 1940-ih i 1950-ih godina, u ruralnom i u urbanom kontekstu. U hrvatskoj etnologiji postoji duga tradicija *etnografija zajednica* ustanovljena još od Antuna Radića i njegove *Osnove*. One su realizirane kao detaljan opis različitih aspekata života stanovništva u lokalnim, uglavnom ruralnim zajednicama, bez teorijskoga okvira i formulacije istraživačkoga cilja. Slovenska je etnologija 1970-ih dobila prvu teorijsko-analitičku *studiju zajednice*, i to jedne urbane zajednice, u knjizi Slavka Kremenšeka *Ljubljansko naselje Zelena jama kot etnološki problem*. Hrvatska etnologija, međutim, tek knjigom O. Supek dobiva prvu takvu studiju, i to jedne izvanhrvatske urbane zajednice.

Tematski, s obzirom na to da se bavi društveno-ekonomskim razmjenama u gradskom kontekstu, *Ljeto u Detroitu* ima još jedan pandan u recentnoj hrvatskoj etnologiji. Riječ je o knjizi Tihane Rubić (*Nezaposleni u gradu*, 2017.), u kojoj su glavne teme nezaposlenost i neformalne ekonomske aktivnosti kojima nezaposleno zagrebačko stanovništvo u jednoj četvrti kompenzira svoju dugotrajnu nezaposlenost. Studija Detroita 1970-ih godina i studija Zagreba 2010-ih, premda nisu u potpunosti komparabilne zbog lokalnih specifičnosti te nisu jedna drugoj bile referentna točka (novija, zagrebačka, studija zaokružena je i obranjena kao disertacija nekoliko godina prije nego li je detroitski rukopis „otkriven“), postavljaju frapantno slična pitanja i rezultiraju sličnim zaključcima o ulozi društvenih razmjena u urbanim zajednicama.

Drugi važan aspekt ove knjige njezin je pedagoški/didaktički i metodološki doprinos hrvatskoj etnologiji. I u ovoj domeni, studija O. Supek hrvatski je prvijenac u smislu pomno opisanoga istraživačkoga procesa u svim njegovim fazama, kao i u smislu autoričine refleksije o istraživanju i istraživačkoj poziciji. Rekla bih da su njezinim objavljivanjem studenti etnologije i kulturne antropologije (te svi drugi koje zanima etnografski istraživački postupak) dobili *praktični priručnik za istraživanje*, koji izvrsno dopunjuje metodološku knjigu Sanje Potkonjak (*Teren za etnologe početnike*, 2015.), također objavljenu u Biblioteci HED-a.

Drugo se poglavlje bavi koncipiranjem i razradom istraživačkoga problema i cilja. Ono sadrži izvrstan pregled teorijskih dosegâ i prijepora u ekonomskoj antropologiji (do 1980.) te njihovu autoričinu kritiku s pozicija marksistički orijentirane znanstvenice. Uostalom, tih je godina i jedna utjecajna struja ekonomskih antropologa bila marksistička. U ovome dijelu studije posebno je zanimljivo kako O. Supek, tada još u statusu doktorandice, zauzima kritički odmak prema konceptualnom istraživačkom okviru unutar kojega se trebalo obaviti njezino terensko istraživanje te stvara vlastiti teorijski okvir za istraživanje. Treće poglavlje prezentira strategije i tehnike etnografskoga terenskog istraživanja (i u manjoj mjeri dodatne izvore građe). I ovdje je pertinentna i pedagogijski važna autoričina diskusija o kriterijima za odabir područja istraživanja i njegovih granica. Olga Supek ostavlja ih otvoreniima, čime omogućuje da se tijekom istraživanja granice zajednice same ocrtaju. Kako je već rečeno, upravo je istraživanjem ustanovljeno da su granice zajednice određene dosegom intenzivnih društvenih razmjena.

Naposlijetku, u dijelu u kojem opisuje etnografski terenski rad klasičnom metodom angloameričke antropologije – promatranjem sa sudjelovanjem – autorica pomno opisuje ulazak na teren, refleksivno razotkriva poteškoće i razočaranja na koja nailazi tijekom terenskoga istraživanja, objavljuje ekscerpte iz terenskoga dnevnika i slično. Profesionalni ritual prijelaza koji je obavila tijekom ovoga istraživanja postao je zaštitnim znakom O. Supek i u njezinim kasnijim istraživanjima u Hrvatskoj. Ona je, koliko znam, jedini hrvatski etnolog koji je i na domaćem terenu provodio dugotrajna istraživanja s višemjesečnim životom u zajednici koju je istraživao.

Nadam se da je, nakon svega rečenoga, i čitateljima jasno koliko je hrvatska etnologija dobila objavljivanjem ovoga rukopisa. Teško je danas spekulirati bi li ona imala drugačiji tijek da je rukopis objavljen prije četrdesetak godina, netom nakon što je nastao. Da se to dogodilo, paralelno s tendencijama u svjetskoj antropologiji imali bismo i metodološki priručnik za istraživanje s autorefleksivnim tendencijama, i studiju zajednice te urbanoantropološku i ekonomskoantropološku studiju. Ovako smo te studije čekali nekoliko desetljeća. No, upravo to pokazuje da je ova knjiga još uvijek relevantna – i kao izniman pedagogijski i metodološki doprinos, i kao ekonomska studija zajednice u urbanom kontekstu. Stoga na kraju želim pohvaliti i Tihanu Rubić, urednicu izdanja, i njezino višegodišnje zalaganje da rukopis ugleda svjetlo dana.

Jasna Čapo

Rahela Jurković:
*Integracija azilanata u hrvatsko društvo:
kulturnoantropološka studija*

Zagreb: Asesor, 2021., 238 str.

Knjiga Rahele Jurković *Integracija azilanata u hrvatsko društvo: kulturnoantropološka studija* značajna je već zbog same činjenice što predstavlja rezultate prvoga kulturnoantropološkog istraživanja integracije osoba koje su dobile međunarodnu zaštitu u Hrvatskoj, a svoju važnost potvrđuje detaljnim pristupom u istraživanju te iznošenjem relevantnih empirijskih spoznaja o integraciji azilanata u hrvatsko društvo. Temelj knjige autoričina je doktorska disertacija obranjena u siječnju 2018. godine, koja je za potrebe objave izmijenjena i ažurirana te sadrži i naknadno istraženu građu. Stoga su u knjizi predstavljeni rezultati četverogodišnjega istraživanja, koje je trajalo od proljeća 2015. do proljeća 2019. godine.

Knjiga je podijeljena na šest poglavlja, a okvirno bi se mogle izdvojiti, uz uvodnu i zaključnu, dvije tematske cjeline. Prva se bavi zakonskim okvirom ostvarivanja prava izbjeglica i primjenom zakona u praksi na primjeru iskustava dvojice azilanata te prikazu dviju organizacija koje rade na integraciji azilanata. Druga cjelina posvećena je pojmu integracije i njezinim definicijama te sadrži pojedinačna iskustva azilanata o dobivanju azila, ostvarivanju prava te svim drugim pitanjima koja su se u razgovorima s kazivačima otvorila, a bila su vezana uz integraciju.

U uvodnom poglavlju autorica definira ključne pojmove korištene u studiji, azilant i izbjeglica, te ističe kulturnoantropološki okvir istraživanja. Slijedi poglavlje u kojem se definiraju ciljevi, izvori i metodologija istraživanja. U ostvarivanju glavnoga cilja istraživanja, propitivanju načina na koji se osobe s dobivenom međunarodnom zaštitom integriraju u hrvatsko društvo, istraživačica je rabila metode terenskoga istraživanja, polustrukturirane intervju te kombinaciju sudioničke i ne-sudioničke tehnike spoznavanja. Osim toga, istraživanje je zasnovano na metodi utemeljene teorije, etnografiji pojedinačnoga, a u tekstu je prisutna i autoetnografija, osobito pri opisivanju odnosa istraživačice i kazivača.

Sljedeće poglavlje – „Zakon, institucionalna infrastruktura i etnografije ostvarivanja prava azilanata“ – sadrži sažet i jasan pregled Zakona o međunarodnoj i privremenoj zaštiti, koji propisuje prava i obveze osoba koje su ostvarile međunarodnu zaštitu u Hrvatskoj. Koncizno su prikazana i izvješća Stalnoga povjerenstva za provedbu integracije stranaca u hrvatsko društvo te Izvješće pučke pravobraniteljice za 2018. godinu. Na integraciji azilanata u Hrvatskoj rade i mnoge organizacije, a autorica

je u knjizi izdvojila i predstavila dvije: *Hrvatski Crveni križ* i *Udrugu Zemljani – Are You Syrious? (AYS)*, kao najstariju i najmlađu. Posebno je dojmljiv gotovo literarni trop ulaska istraživačice u prostore AYS-a. U poglavlju je vidljiva tendencija prelaska s makrorazine prema mikrorazini, odnosno od prikaza zakona i institucija prelazi se na opis rada organizacija i iskustva njihovih zaposlenika. Slijedi prikaz iskustava samih azilanata. U zaključnim razmatranjima autorica uočava probleme u primjeni zakona, između ostalih, nesustavnu organizaciju tečajeva hrvatskoga jezika, administrativne teškoće pri priznavanju školovanja te otežan pristup azilanata uslugama javnoga zdravstva.

Poglavlje „Integracija: teorijske postavke i njezino značenje za azilante“ pregled je teorijske literature o pojmu integracije. Autorica je prepustila i samim kazivačima, odnosno onima od kojih se integracija očekuje, da objasne što podrazumijevaju pod tim pojmom te je veći dio poglavlja posvećen njihovim razmišljanjima.

„Iskustva integracije azilanata u hrvatsko društvo“ najopsežnije je poglavlje knjige. Sadrži iskustva osmero izbjeglica iz sedam država (Afganistan, Kongo, Nigerija, Pakistan, Senegal, Sirija i Somalija), u dobnom rasponu od 17 do 42 godine, obrazovnoga stupnja od završene osnovne škole do fakulteta. Kazivači su upitani o razlozima i načinima dolaska u Hrvatsku, koji su bili obilježeni više ili manje teškim i traumatičnim životnim iskustvima, te o često vrlo stresnom boravku u prihvatilištima za tražitelje azila. Istraživačica je primijetila kako ni Zakon ni institucije nisu prepoznale potrebu za pružanjem psihološke pomoći, već su ju samoinicijativno počele organizirati nevladine organizacije, konkretno AYS, i to ne samo za izbjeglice, već i za volontere koji su s njima radili. Kazivači su, osim o dolasku u Hrvatsku, iznijeli i svoja iskustva o dobivanju azila te ostvarivanju prava. Istraživačica je tijekom četverogodišnjega istraživanja iste kazivače intervjuirala nekoliko puta te je pokazala da je integracija dinamičan fenomen, odnosno da ju je važno zahvatiti u dijakronijskoj perspektivi, jer su se neki stavovi i osjećaji kazivača o integraciji mijenjali tijekom godina, ovisno o njihovim životnim okolnostima i iskustvima. Specifična je priča o Sirijcima u Zadru jer je njih autorica istraživala indirektno, razgovarajući s osobama koje su im pomagale ili bile s njima u kontaktu te analizirajući medijske napise o dolasku sirijskih obitelji u Zadar. To je rezultiralo opisom postupanja pojedinaca i institucija lokalne zajednice prema izbjeglicama, a ukazalo je i na istraživanjima već potvrđene regionalne razlike u otvorenosti prema azilantima.

Zaključna razmatranja ukazuju na nedostatke u sustavu provedbe integracije azilanata u hrvatsko društvo. Već na egzistencijalnoj razini integracije azilanti su suočeni s brojnim izazovima, kao što su nemogućnost sustavnoga pohađanja tečaja hrvatskoga jezika ili pronalazak zaposlenja kojim bi se pokrilo osnovne životne troškove. Autorica ističe da egzistencijalnu dimenziju integracije azilanata strani teoretičari ne spominju, što objašnjava činjenicom da su analize provodili uglavnom u zemljama višega životnog standarda od Hrvatske.

Knjiga *Integracija azilanata u hrvatsko društvo: kulturnoantropološka studija* Rahele Jurković detaljan je prikaz iskustava samih azilanata te osoba koje s njima rade u okviru nevladinih organizacija i institucija zaduženih za provedbu Zakona o međunarodnoj i privremenoj zaštiti. Tekst je, osim statističkim podacima te informacijama iz različitih službenih izvješća o azilantima u Hrvatskoj, obogaćen i autoričinim gotovo literarnim refleksijama o iskustvu istraživanja. Osim znanstvenoj, knjiga svakako može biti zanimljiva i široj javnosti. Važno je istaknuti aspekt potencijalne primjenjivosti ovoga istraživanja, jer iznesene empirijske spoznaje o problemima i izazovima integracije azilanata mogu poslužiti za unaprjeđivanje rada organizacija i institucija, te doprinijeti osvještavanju pojedinaca i javnosti.

Ana Klopotan

Stef Jansen:
Razlog za dom

Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2020., 277 str.

Knjiga *Razlog za dom* zbirka je radova Stefa Jansena temeljenih na dugotrajnim etnografskim istraživanjima koje je autor provodio u prvih desetak godina od završetka nasilnih sukoba i ratova na području bivše Jugoslavije. Iako je svih devet poglavlja prethodno objavljeno kao zasebni radovi, u ovoj su zbirci po prvi put okupljeni te objavljeni na hrvatskom jeziku. Kako autor napominje u novoispisanom predgovoru, kroz sve se tekstove provlači kritička konceptualizacija pojma „dom“, pristupajući mu prije svega kroz prizmu društvenih praksi. Knjiga stoga pokazuje kako se dom, ma koliko nam se činilo da je riječ o samorazumljivom pojmu, zapravo nikada ne podrazumijeva. Predanim etnografskim radom, kojim je obuhvatio i razine pojedinačnih poslijeratnih iskustava, zamišljanja i praksi stvaranja doma, ali i precizno i kritički obradio geopolitičke i ekonomske čimbenike društvene proizvodnje doma i domovine, Jansen se suprotstavlja i konceptualizacijama doma koje pretpostavljaju ključnu važnost ukorijenjenosti ljudi u određenim mjestima, kao i onima koje „slave ‘nomadstvo’“. Umjesto toga, razvija konceptualizaciju stvaranja doma kao „socijalnoga projekta okrenutoga prema budućnosti“.

Nakon predgovora, u kojem autor kontekstualizira svoja istraživanja iz suvremene perspektive te čitatelju približava svoju perspektivu, slijedi devet poglavlja. U prvom „Nacionalne računice u kontekstu: karte i statistike u reprezentacijama postjugoslavenskih

ratova“ Jansen kritički analizira postjugoslavensko korištenje demografskih podataka o nacionalnom sastavu stanovništva koje naziva „nacionalnim računicama“. Autor pokazuje kako je mapiranje nacionalnosti na određenom teritoriju predstavljalo važnu tehnologiju moći i znanja pri ratnom huškanju, ali ukazuje i na to da ljudi u svakodnevnom životu nisu uvijek jednostavno i otvoreno prebivali u čistim kategorijama popisa stanovništva.

Iduća dva poglavlja ispisana su na temelju terenskih istraživanja ubrzo nakon akcije “Oluja” u pet sela u Hrvatskoj smještenih između glavne tranzitne prometnice i granice s BiH, na području kojih su se odvila dva kruga nasilja (1991. kada su izbjegli hrvatski mještani te 1995. kada su izbjegli srpski stanovnici). U tekstu „Nasilje sjećanja: lokalne naracije o prošlosti u poslijeratnoj Hrvatskoj“ autor istražuje „kako su se i zašto krajem devedesetih godina srpski i hrvatski seljani, koji su na istom mjestu proveli najveći dio života, u svojim naracijama sjećali lokalne povijesti na radikalno različite načine“ (str. 46), dok u poglavlju „(Ne)lagoda konformizma: poslijeratni nacionalizam i doživljaj nemoći u nekim selima u Hrvatskoj“ pokazuje kako su, prizivajući autoritativne diskurse u svojim naracijama i svakodnevnoj praksi, pokušali preuzeti kontrolu nad svojim životima. Jansen na primjerima iz svakodnevice pokazuje kako se njegovi sugovornici strateški pozicioniraju u skladu s nacionalno-političkim očekivanjima i vlastitim potrebama, time si omogućujući istovremeno i blizinu i udaljenost od politike i političkih autoriteta; i nevinost i zaslugu za ratna zbivanja i posljedice; i odricanje od odgovornosti i kontrolu nad vlastitim životima. Zaključujući potonja dva poglavlja, autor poentira kako su ljudi tako „iskazivali moć u situaciji izrazite nemoći“ (str. 95).

Četvrto i peto poglavlje čitatelja sele u sjeveroistočnu BiH u kojoj autor analizira prakse stvaranja doma na početku 2000-ih godina. Jansen navodi kako se zalaže za „proširenje analize društvene stvarnosti koja tu stvarnost vidi ne samo kao poslijeratnu pojavu već uzima u obzir i njezinu postsocijalističku dimenziju“. Ova su dva poglavlja fokusirana na premrežavanje i uvjetovanost poslijeratne realnosti ekonomskim procesima postsocijalističke transformacije. U tekstu naslovljenom „Nemirna mjesta: povratak, životni tok i transformacije doma u Bosni i Hercegovini“ autor pažnju usmjerava na političku ekonomiju izmještanja i umještanja, istražujući uvjete „pod kojima ljudi počinju smatrati neka (ponovna) stvaranja doma izvedivijima od drugih“ (str. 99), dok stvaranju doma pristupa kao dinamičnom društvenom procesu „koji proizvodi odnose između mjesta i ljudi“ (str. 100). Na to se nadovezuje tekst „Privatizacija doma i nade: povratak, reforme i inozemna intervencija u Bosni i Hercegovini“ kojemu je cilj, piše Jansen, „razotkriti dvostruku prirodu bosanskohercegovačkih iskustava neizvjesnosti u prvim poslijeratnim godinama, ističući postsocijalističku neoliberalizaciju“ (str. 151).

U šestom poglavlju „Frajer i otac: međunacionalna prepoznavanja muškosti poslije rata u Bosni i Hercegovini“ autor promatra prakse „pomirenja“ na svakodnevnoj razini u međunacionalnim susretima muškaraca u poslijeratnoj BiH. Jansen istražuje načine na

koje izvedba uloga oca (osoba koja kućanstvu osigurava sredstva za život) i *frajera* (kao stiliziranog subjekta heteroseksualne požude) služi pri međusobnom prepoznavanju i priznavanju muškaraca pri međunacionalnim susretima.

Sedmo poglavlje „Kod kuće, bez doma: naracije postjugoslavenskih identiteta“ jedino je u knjizi koje se temelji isključivo na književnim izvorima, a tekst je originalno napisan 1996. godine, prije početka autorovih etnografskih istraživanja u postjugoslavenskim državama. Odabrane tekstove triju spisateljica, Slavenke Drakulić, Dubravke Ugrešić i Svetlane Slapšak, autor uzima kao „početnu točku za raspravu o mogućim percepcijama doma nenacionalističkih (nekadašnjih) Jugoslavena“ (str. 182).

Na njega se nadovezuju posljednja dva poglavlja, koja se okreću konceptu kozmopolitizma, odnosno načinima na koje ga Jansenovi sugovornici u Zagrebu i Beogradu koriste pri stvaranju doma i (samo)identifikacije u poslijeratnim urbanim sredinama. U tekstu „Kozmopolitiska otvaranja i zatvaranja u postjugoslavenskom antinacionalizmu“ autor propituje kako su „tijekom devedesetih godina dvadesetoga stoljeća postjugoslavenska prisjećanja na kozmopolitizam projicirala otvorenost u suprotnosti prema hegemonističkom nacionalizmu te koja su zatvaranja bila dio tog procesa“ (str. 210). Zadnje poglavlje u knjizi nosi naslov „Tko se boji bijelih čarapa?: prema kritičkomu razumijevanju postjugoslavenskih urbanih samopercepcija“, a istražuje neke dimenzije urbano-ruralnog sučeljavanja u postjugoslavenskim svakodnevnim iskustvima i predlaže analitički okvir koji kritički dekonstruira urbane samopercepcije. Autor usmjerava pozornost na, kako piše, dinamiku i prijeporan karakter koncepata kao što su modernost i urbanost, te osobito na načine na koje su oni isprepleteni s društvenom nejednakošću.

Iako je riječ o zbirci tekstova koji su uglavnom pisani početkom 2000-ih godina, a bazirani na istraživanjima provođenima pred dvadesetak i više godina, *Razlog za dom* danas je relevantno štivo. Smatram važnim da radovi koji se dubinski bave poslijeratnom svakodnevicom u postjugoslavenskim državama budu okupljeni i objavljeni na hrvatskom jeziku te time dostupni(ji) domaćoj publici. Osim toga, autor iz poglavlja u poglavlje podcrtava i osnažuje tezu s početka – dom se nikada ne podrazumijeva. Vješto izmičući i već zastarjelim konceptualizacijama doma kao fiksnoga, ukorijenjenoga uporišta osobnoga i nacionalnoga identiteta, ali i postmodernističkim diskursima koji, nasuprot sedentaričkim pristupima, preuveličavaju nomadstvo i fluidnost kako višedomnosti tako i bezdomnosti, Stef Jansen etnografski dubinski mapira i analizira društvene prakse umještanja i izmještanja, njihovu isprepletenost s političkim, ekonomskim, kulturološkim i inim dominantnim diskursima i oslikava procese gubitka, transformacije i stvaranja domova, naglašavajući upravo njihovu višeznačnost i kontekstualnost.

Iva Grubiša

Ozren Biti i Reana Senjković, ur.:
Transformacija rada: narativi, prakse, režimi

Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2021., 388 str.

Zbornik radova *Transformacija rada: narativi, prakse, režimi*, koji su uredili Ozren Biti i Reana Senjković, objavljen je u sklopu istraživačkoga projekta „Transformacija rada u posttranzicijskoj Hrvatskoj“ koji od 2017. godine provodi Institut za etnologiju i folkloristiku. Ovdje objavljeni tekstovi pristupaju problemu postsocijalističke transformacije u sferi rada, a pojedini autori svoje interpretacije zasnivaju na različitim metodološkim i teorijskim polazištima. Bez obzira na tu metodološku i teorijsku širinu, zbornik *Transformacije rada* moguće je svrstati u područje antropologije rada, subdisciplinu koja je do sada u hrvatskom, ali i u regionalnom, kontekstu bila veoma slabo zastupljena.

Zbornik, koji otvara uvodna riječ dvoje urednika, podijeljen je na pet tematski određenih poglavlja te završava pogovorom Chiare Bonfiglioli. Prvo poglavlje, „Konceptualne rasprave i hegemonijska proizvodnja znanja o radu“, čine tri teksta u kojima se autori bave uspostavom strukturnih osnova transformacije rada. Sven Cvek argumentira kako se u sociologiji, kao povlaštenom mjestu stvaranja znanja o sferi rada, još u sedamdesetim i osamdesetim godinama u socijalističkoj Jugoslaviji javlja tehnokratska tendencija koja, spojena s liberalnom i reformističkom birokracijom, stvara diskurs napuštanja socijalističkoga projekta pod pretpostavkom historijske nužnosti određenoga postindustrijskog razvoja. Konceptualizacijom novih oblika rada (ili možda revitaliziranih starih oblika) bavi se Mislav Žitko koji prekarnost i prekarijat podvrgava klasnoj analizi nadograđenoj konceptom moralne ekonomije E. P. Thompsona. Na ovo se nadovezuje Mario Reljanović koji, posebno na primjeru Srbije, analizira promjene radnoga prava koje su potaknule prekarizaciju radnika. Promjene radnoga zakonodavstva koje su usmjerene na smanjenje troškova proizvodnje i subvencioniranje ulagača s ciljem privlačenja globalnoga kapitala Reljanović opisuje kao „trku prema dnu“.

Drugo poglavlje čine tri teksta koja se bave sjećanjem na rad u industrijskim, uglavnom socijalističkim, društvima te iskustvom postindustrijske i postsocijalističke transformacije. Posebno je zanimljiv rad Reane Senjković u kojem autorica nastoji valorizirati koncept nostalgije unutar znanstvenoga polja. R. Senjković pokazuje da nostalgija nije fenomen ograničen na sjećanje na rad u postsocijalističkim društvima, već da se on javlja i na Zapadu kod bivših industrijskih radnika koji su imali iskustvo sigurnoga zaposlenja, dobrih plaća, radničke solidarnosti itd. Pretpostavka R. Senjković da nostalgija nije samo idealizacija prošlosti, već sjećanje na drugačiju

stvarnost primjenjiva je na iduća dva teksta u kojima se Sanja Potkonjak i Tea Škorić te Nina Vodopivec bave propašću industrije u Sisku i Murskoj Soboti te sjećanjima i osjećajima radnika.

Sljedeće poglavlje obuhvaća tri studije slučaja koje govore o srozavanju radnih prava i položaja radnika kroz izmjenu zakonodavnoga okvira, kao i onkraj toga okvira. Baveći se preseljenjem automobilske industrije iz europskoga središta, točnije iz Njemačke, u Mađarsku, Tibor Meszmann pokazuje kako je već samim preseljenjem znatno pala kvaliteta istih radnih mjesta te da se ta degradacija nastavila povećanjem intenziteta rada i smanjenjem radnih prava. Za Meszmannu je jedan od razloga pada kvalitete radnih mjesta nastojanje da se smanjenjem radnih prava i cijene rada privuku strani investitori te se stoga i iz ovoga rada može iščitati koncept „trke prema dnu“ kojim se koristio Reljanović. Pitanjem rizika rada u prekarnim uvjetima na primjeru Pernika, nekadašnjega središta bugarske industrije čelika, bavi se članak Dimitre Kofti. Kofti ističe da su i u doba socijalizma radnici preuzimali rizik zbog koncepta žrtvovanja za napredak i zbog identifikacije s uobičajenom slikom muškosti, ali da je u postsocijalizmu došlo do transformacije te su radnici primorani preuzimati rizik kako bi ispunili sve veće zahtjeve koje pred njih postavlja intenzifikacija posla te kako bi nadređenima dokazali svoju vještinu i proaktivnost. Za razliku od prethodnih, članak Jelene Ostojjić, Marka Lucića, Katarine Jaklin i Tea Matkovića ne bavi se transformacijom rada, već sociološki pristupa problemu prekarnosti u sustavu ranoga i predškolskoga obrazovanja u Hrvatskoj. Autori pokazuju da visoka zastupljenost kratkotrajnih ugovora na određeno čak i u javnom sektoru, koji je često percipiran kao mjesto sigurnoga zaposlenja, degradira kvalitetu radnoga mjesta te onemogućava radnike, u konkretnom slučaju najčešće radnice, da na imalo duži rok planiraju svoj život.

Tekst Romane Pozniak, koji otvara četvrti dio zbornika, bavi se afektivnim radom i sustavom kontrole humanitarnih radnika, napose onih koji su u Hrvatskoj radili na poslovima vezanim uz izbjegličku krizu 2015. godine. Pozniak ističe suprotstavljene tendencije koje se javljaju između afektivnoga rada onih „na terenu“ i profesionalizacije humanitarizma, koja često djeluje ograničavajuće. Nastavljajući se na temu migracija, Danijela Majstorović bavi se naracijama recentnih migrantkinja iz BiH u Njemačku, njihovim viđenjem vlastitih perspektiva te njihovim položajem u društvenoj hijerarhiji.

Posljednje poglavlje zbornika čine dva teksta o novim oblicima rada koji se javljaju u postsocijalističkoj Hrvatskoj. Joško Čaleta analizira na koji se način klapsko pjevanje, koje je u socijalističkoj Jugoslaviji popularizirano kao amaterska aktivnost, prilagodilo tržišnim uvjetima suvremenoga kapitalizma te se transformiralo u kulturnu industriju koja omogućava i iziskuje profesionalizaciju klapskih pjevača. Autori posljednjega teksta, Tea Škorić i Ozren Biti, bave se pojavom privatnoga iznajmljivanja smještaja preko digitalnih platformi i pretvaranjem te djelatnosti iz nečega što „upotpunjuje kućni

budžet“ u posao koji traži puno i fleksibilno radno vrijeme. Nakon ovih dvaju članaka slijedi pogovor u kojem Chiara Bonfiglioli sumira objavljene tekstove.

Zbornik radova *Transformacija rada* pruža zanimljiv i, uglavnom, veoma dobro argumentiran pregled transformacija rada koje su se odvijale u tranzicijskom periodu od socijalizma do suvremenoga kapitalizma. U tom je kontekstu zanimljivo da nekoliko radova, ponajviše onaj Svena Cveka, podriva uobičajeni koncept tranzicije, smještajući začetke postsocijalističkih formi rada u socijalistički period. Glavna je zamjerka zborniku manjak tematske i strukturne određenosti. Vjerojatna posljedica toga, a i značajan propust urednika je što se u samo jednom tekstu, onome T. Škokić i O. Bitija, analizira praksa platformskoga rada. Međutim, i taj se tekst bavi donekle sporednim aspektom platformske, odnosno „gig“ ekonomije, koja predstavlja iznimno značajnu formu rada još uvijek ne potpuno jasnih implikacija. Bez obzira na ovaj propust, zbornik je svakako vrijedan doprinos afirmaciji antropologije rada u hrvatskom, ali i u regionalnom, kontekstu te ključno mjesto daljnjih istraživanja postsocijalizma na ovim prostorima.

Karlo Držaić

Jadranka Đorđević Crnobrnja:
*Nismo prekidali s Gorom. Etnicitet, zajednica i
transmigracije Goranaca u Beogradu*

Beograd: Etnografski institut SANU, 2020., 277 str.

Knjiga *Nismo prekidali s Gorom. Etnicitet, zajednica i transmigracije Goranaca u Beogradu* autorice Jadranke Đorđević Crnobrnje, više znanstvene suradnice zaposlene na Etnografskom institutu Srpske akademije nauka i umetnosti (SANU), donosi etnološke i kulturnoantropološke uvide u život pripadnika goranske zajednice koji su se nastanili u Beogradu i Tutinu. Knjiga je rezultat autoričina istraživanja provedenoga od 2012. do 2019. godine, a njezino je značenje prepoznao Odsjek za etnologiju i antropologiju Filozofskoga fakulteta Univerziteta u Beogradu, dodijelivši joj nagradu “Dušan Bandić” za najbolju knjigu iz područja etnologije i antropologije u 2020. godini. Prikupljeni empirijski materijal predstavljen je u knjizi kroz analizu migracijskih, transmigracijskih i integracijskih iskustava sudionika istraživanja, autoričinih kazivača, te kroz svjedočanstva kazivača o svadbenim običajima, bračnim praksama, odijevanju žena, goranskom govoru i antroponimima. Prema službenom stavu Republike Srbije,

kako autorica objašnjava (str. 44), Gora se smatra sastavnim dijelom Pokrajine Kosovo i Metohija u sklopu Republike Srbije, dok se u stranoj literaturi ona promatra u sklopu Republike Kosovo. Svjesna izuzetno osjetljivoga političkog pitanja koje je vezano uz područje odakle potječu njezini sugovornici, autorica ističe da se ona u svojoj knjizi terminom Gore koristi isključivo u geografskom značenju. Gora je planinska kotlina smještena „južno od Prizrena, između najviših vrhova Šar Planine, Koraba i Koritnika“ (str. 42), to se ime referira na sela koja su danas u sastavu općine Dragaš. Iz nekih od sela u sastavu te općine stanovnici su se odseljavali u Beograd, Novi Sad i druga mjesta u Srbiji, potom u Makedoniju, Hrvatsku te druge zemlje. Goranci ili Gorani po religijskom su opredjeljenju muslimani. U privatnoj komunikaciji služe se posebnim goranskim govorom, koji pripadnici te zajednice nazivaju *našinskim*, a riječ je o govoru u kojem dominira zapadnomakedonski dijalektni tip (str. 89). Migracije stanovnika konstanta su povijesti Goranaca, no masovnija iseljavanja iz Gore dogodila su se od 1999. zbog političkih prilika u Srbiji i na Kosovu i, kako sugovornici objašnjavaju, iz sigurnosnih razloga. Nakon toga, razlog odlaska bio je i ekonomske prirode. No između Goranaca i Gore autorica je utvrdila postojanje stalne veze, na koju ukazuje i dio naslova knjige, inače citat jedinoga od kazivača.

Poglavlja knjige koncipirana su tako da predstavljaju određeni segment istraživanja i interpretaciju dobivenih rezultata u okviru zasebnih tema. Pet je poglavlja naslovljenih: „Uvod: Goranci u Beogradu i Tutinu“, „Gde, kada i kako sam istraživala?“, „Gora – Beograd / Tutin / EU – Gora“, „Savršeno privrženi Gori“ te „Nismo prekidali sa Gorom – zaključak“. Knjiga na kraju sadrži i pet ilustracija, crteža Julije Hočko, pripadnice goranske zajednice. Na crtežima su prikazana sjećanja na Goru, ženski i muški odjevni predmeti i segmenti svadbenih običaja.

U uvodnom dijelu autorica nam obrazlaže razloge svojega pristupanja istraživanju goranske zajednice, djelomično motivirane njezinim uvjerenjem da će proučavanje svakodnevnih praksi Goranaca izvan Gore omogućiti sagledavanje brojnih fenomena u vremenu u kojemu živimo, a koje se definira kao turbulentno, obilježeno tranzicijskim i globalizacijskim procesima, političkim, ekonomskim, pa time i migracijskim previranjima. Zanimljiv je i vrlo osoban motiv autoričina bavljenja pitanjima etniciteta: zbog političkih previranja ona se 1991. iz slovenskoga Ptuja preselila u Beograd te se suočila s onim što, tvrdi, još i danas ne može prihvatiti, a to je uloga koju osobno ime i prezime mogu imati u definiranju etničkoga identiteta pojedinca (str. 9). S time su se, kao što je pokazano u četvrtom poglavlju knjige, suočili i njezini kazivači, koji su bili svjedoci neprihvatanja u lokalnim sredinama u koje su došli nakon migriranja iz Gore. U drugom poglavlju objašnjen je metodološki i teorijski pristup, kao i terminologija korištena u knjizi. Cilj istraživanja koji si je autorica postavila bio je iz etnološke i antropološke perspektive sagledati, analizirati i objasniti uzroke migracija,

svojstva integracijskih i transmigracijskih procesa, na primjeru Goranaca koji su se doselili u Beograd (slučaj većine sudionika) i Tutin (manji broj sudionika obuhvaćenih istraživanjem). Stoga su u tom poglavlju predstavljene migracijske i integracijske teorije i njihova empirijska propitivanja koja su se pokazala relevantnima i za istraživanje koje je provela Jadranka Đorđević Crnobrnja. Istraživanja je provela isključivo kvalitativnom metodom polustrukturiranih intervjua otvorenoga tipa, potom je analizom diskursa dolazila do rezultata koje je nadopunjavala i pisanim izvorima. Osim postojeće literature o Gori i Gorancima, to su bili i audiomaterijali i videomaterijali te fotografije. U trećem poglavlju knjige analizirane su ekonomske migracije iz Gore u drugoj polovini 20. stoljeća, zatim one s kraja 20. i početkom 21. stoljeća (koje se mogu okarakterizirati kao prisilne migracije) te potom integracijski procesi pripadnika goranske zajednice koji su se doselili u Beograd i Tutin za vrijeme ili neposredno nakon 1999. godine. Autorica analizira prakse *pečalbarstva* kao sezonskih radnih migracija, a zatim i kasnije, trajnije migracije iz Gore. Pri tome uočava razliku u odnosu prema Gori između onih sugovornika koji su se iz svojega rodnoga kraja odselili iz ekonomskih razloga i onih koji su se odselili iz sigurnosnih razloga. Prvi češće posjećuju Goru za vrijeme praznika i godišnjih odmora te investiraju u nekretnine u Gori, za razliku od drugih koji rjeđe odlaze u Goru i ne razmišljaju o investiranju novca u kupnju nekretnine u kraju iz kojega su bili prisiljeni otići. Autorica uočava i mimikrijski pristup kazivača integraciji u sredinu u koju su imigrirali, kada naglašavaju da u njoj žele ostati neprimijećeni i da ne žele *skretati pozornost na sebe*. Ta mimikrija onih od kojih se očekuje integracija u društvo primitka mogla bi biti zanimljiv poticaj za daljnja i komparativna istraživanja kod kojih bi se, primjerice, moglo uspoređivati „neskretanje pozornosti na sebe“ izbjeglica porijeklom iz afričkih i azijskih zemalja i onih koji su europski migranti ili izbjeglice iz ekonomski siromašnijih europskih zemalja i regija u one ekonomski bogatije. U slučaju Goranaca autorica konstatira da je takva strategija nakon njihova doseljenja u Beograd pokazatelj segregacije i stigmatizacije pripadnika goranske zajednice, prvenstveno uzrokovana njihovom religijskom pripadnošću. U četvrtom poglavlju knjige autorica obrađuje teme migracije i braka, sjećanja pojedinaca na svadbe, ženskoga odjevnog predmeta *terlika* (koji ima funkciju pokrivanja, ali i simbolički značaj kao način razgraničenja između *mi* i *oni*), kao i temu promjena u odijevanju Goranki koje se događaju od druge polovice 20. stoljeća. Osim toga, u tom se poglavlju iz etnološkoga i antropološkoga stajališta analizira komunikacijska funkcija goranskoga govora u Beogradu te se razmatra njihova društvena praksa izbora i upotrebe osobnih imena krajem 20. i početkom 21. stoljeća. U zadnjem, petom poglavlju autorica donosi svoja zaključna razmatranja te utvrđuje da su rezultati njezina istraživanja pokazali ono što je Jenkins utvrdio: da je etnicitet istovremeno kolektivan i individualan, eksternaliziran u društvenoj interakciji i internaliziran u osobnoj samoidentifikaciji (str. 232).

Na području migracijskih, ali i širih etnoloških i antropoloških istraživanja knjiga Jadranke Đorđević Crnobrnje predstavlja važan izvor empirijske građe i ogledni primjer temeljito provedenih analiza na širokom rasponu postojeće teorijske i empirijske literature na koju se autorica referira u knjizi. Uz jasan izražajni stil i zanimljiv način prezentiranja istražene građe, knjiga *Nismo prekidali s Gorom. Etnicitet, zajednica i transmigracije Goranaca u Beogradu* preporučljivo je znanstveno štivo istraživačima i drugim čitateljima širih humanističkih i društvenih interesa.

Rahela Jurković

Natka Badurina, Una Bauer, Renata Jambrešić
Kirin i Jelena Marković, ur.:
Encountering Fear

Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2020., 394 str.

Zbornik radova *Encountering fear* okuplja autore iz različitih znanstvenih disciplina (etnologije, književnosti, dramaturgije i povijesti), pa je riječ o uistinu raznovrsnom skupu radova koje povezuje hvatanje ukoštac s razumijevanjem straha kao jedne od primarnih ljudskih emocija i načinom na koji on utječe na oblikovanje ljudskoga realiteta. Zbornik je podijeljen u tri dijela, a radovi prvoga dijela, *Encountering Injuries and Wounds*, preispituju različite odgovore na određenu kulturnu traumu neke (veće ili manje) zajednice.

Rad Jana Plampera *Fear: Soldiers and Emotion in Early Twentieth-Century Military Psychology* govori o razbijanju dotad dominantnoga mita o neustrašivom vojniku uz pomoć razvoja ruske vojne psihologije početkom 20. stoljeća. Pitanje je koliko se u sadašnjem trenutku možemo poistovjetiti sa strahom koji su pojedinac ili zajednica proživjeli nekad u prošlosti, ali je izgledno da taj strah u nekoj mjeri utječe na formiranje kolektivnoga sjećanja. Preostala četiri rada prvoga dijela ovoga zbornika bave se upravo tim problemom. Natka Badurina u svojem članku *Fear, the Fantastic, and the Political in the Italian Memory of the Istrian Exodus* govori o talijanskoj interpretaciji Istarskoga egzodusa koja nakon '90. postaje službenom verzijom talijanske vlade, pa je stoga možemo promatrati unutar fenomena 'kulture straha', karakterističnoga za naše doba. Rad Renate Jambrešić Kirin *Fear, Humanity and Managing the Heritage of War: Two Narratives from Western Slavonia* predstavlja različite strategije reprezentacije i reanimacije lokalnoga ratnoga nasljeđa, za koje tvrdi da su, zapravo, različite reakcije

na strah od zaborava. Pritom je uočena 'tendencija da se viktimološki i trijumfalistički ratni narativi zamijene onima o 'humanitarnom heroizmu' i pozitivnim ratnim pričama o čovječnosti' (str. 83), a možda baš zato što nas 'sjećanje na počinjene zločine podsjeća na ranjivost vlastite egzistencije. Ono izaziva strah od preuzimanja moralne odgovornosti za ono što se dogodilo', kako to tvrdi poljsko-američki sociolog i povjesničar Jan T. Gross čije su tri knjige protresle poljsko društvo i kolektivno sjećanje na Holokaust, a čime se bavi Barbara Törnquist-Plewa u članku *Fear and Cultural Trauma: The Case of the Polish Memory of the Holocaust*. Njegov glavni argument jest da 'poljsko kolektivno sjećanje na poljsko-židovske odnose tijekom Drugog svjetskog rata sadrži laži i propuste' (str. 121), stvarajući suvremeni mit o Poljacima kao isključivim žrtvama Holokausta. Ponovno svjedočimo stvaranju svojevrsnoga suvremenoga mita s ciljem konsolidacije kolektivnoga identiteta, ali se, za razliku od gorespomenutoga talijanskog slučaja, ovdje radi o drugačijoj metodi postizanja toga cilja, naime ovdje je riječ o prešućivanju i kolektivnom zaboravu povijesnih događaja. O šutnji kao važnom elementu komunikacije bit će riječi u članku *The Silence of Fear, Silencing by Fear and the Fear of Silence*. Za razliku od prethodnih triju autorica, Jelena Marković bavi se ne-dominantnim narativom, pritom se fokusira na ono što ostaje neizrečeno i pokušava na neki način šutnji dati smisao. Pripadnici etničke manjine obuhvaćene ovim istraživanjem koriste šutnju kao mehanizam nošenja s proživljenom traumom ili njoj pribjegavaju iz straha od dominantnoga narativa, koji proizlazi iz straha od odbačenosti ili osude. Autorica zaokružuje svoj rad autoetnografskom raspravom o šutnji i strahu unutar znanstvene zajednice.

Drugi dio ovoga zbornika, *The Coding of Fear*, obuhvaća radove koji proučavaju ulogu straha u različitim literarnim (i ostalim) žanrovima. Rad Eveline Rudan *The Coding of Fear in Oral Genres: A Contribution to the Study of Emotions from the Folkloristic Perspective* poseban naglasak stavlja na odnos mitske/demonološke legende naspram emocije straha. Mitska/demonološka legenda u svojoj podlozi ima strah od smrti i onozemaljskoga, prodiranja nepoznatoga u poznato, odnosno kaosa u red. Nasuprot tome nalazi se žanr bajke, koji 'ne toliko da ne izaziva strah, nego ga razotkriva i potkopava na raznim razinama, istovremeno naglašavajući neustrašivost i hrabrost kao odgovor na njega' (str. 197). Upravo će neustrašivost biti tema teksta Nade Kujundžić *Inverting the Brave Hero Narrative: Parodic Function of Fearlessness in Two Grimms' Fairy Tales*, koji izaziva premisu neustrašivoga junaka sa zaključkom da se 'osim ako nema stvarnu osnovu u realnosti, strah promiče kao normalna, duboko ljudska emocija; na kraju krajeva, samo su budale i hvalisavci oni koji ga ne osjećaju' (str. 232). Nataša Polgar u tekstu *Cultural Codes of Fear: Genre, Gender, (Male) Madness* proučava pojavu mitološke legende u iskazima pacijenata današnje Klinike za psihijatriju Vrapče u periodu između 1879. i 1900. godine. Psihijatrijski diskurs toga doba 'prepoznaje

takve narative isključivo kao simptome ludila' (str. 237), a pacijenti se pritom oslanjaju na ono što im pomaže pretvoriti kaos u red, što im je poznato i što intuitivno prepoznaju kao primjereno za prenošenje osjećaja straha i anksioznosti (usp. str. 251). Rad Une Bauer *Postdramatic Tragedy and Fear: The Case of Societas Raffaello Sanzio's Tragedia Endogonia* ukazuje na modifikaciju suvremenoga razumijevanja tragedije, pri čemu ona, za razliku od klasične tragedije gdje strah izaziva osjećaj da bi se gledatelju nešto slično moglo dogoditi, različitim metodama izaziva strah od besmisla, od nesreće ljudskoga stanja, strah od straha (usp. str. 293). Suzana Marjanić, s druge strane, u članku *The Subversive Icon of Pregnancy in Opposition to the Culture of Fear: Visual Practices in a Local Context* bavi se otporom umjetnosti prema kulturi straha, u kontekstu straha povezanoga sa ženskošću i majčinstvom, pa tako i straha od trudnoga ženskog tijela i njegove pretpostavljene liminalne pozicije.

U trećem dijelu, *Loci of Fear*, nastoji se ukazati na povezanost straha i prostora, u vrlo doslovnom smislu. S obzirom na to da u racionalnom svijetu nema mjesta za mitske legende ili priče o duhovima, one se sele u specifične mikrolokacije i preuzimaju nove uloge. Ūlo Valk u radu *Ontological Liminality of Ghosts: The Case of a Haunted Hospital in Tartu* proučava suvremeni narativ o duhovima na primjeru uklete bolnice u Tartuu u Estoniji i tvrdi kako 'znanstveno orijentirano rasuđivanje dominira u društvu pa su ljudi koji vjeruju u nadnaravno često stigmatizirani' (str. 329). Posljedično se nadnaravno seli u područje zabave ili ga se iskorištava u turističke svrhe, kao što vidimo u članku Luke Šešo *The Supernatural Beings of Belief Legends: Old Fears in a New Context*. Članak Ane Perinić Lewis i Petre Rajić Šikanjić *Hidden Historical Cemetery in a Zagreb Neighbourhood* govori o napuštenom Jurjevskom groblju u Zagrebu kao zadnjem preostalom u gradu u kojem su do kraja 18. stoljeća groblja bila 'sveto i besmrtno srce grada' (Foucault 1986:25, str. 356). U suvremenom se svijetu smrt sve više seli na periferiju i postaje nevidljivom u svakodnevnom životu.

Zbornik *Encountering Fear* zanimljiva je knjiga koja pokazuje da se etnologija može (i mora) baviti i psihološkim, filozofskim i spiritualnim pitanjima koja su sastavni dio ljudskoga postojanja te da je takvim kompleksnim pitanjima uvijek dobro pristupiti interdisciplinarno. Pritom je posebno važna spoznaja o tome kako ljudske emocije (u prvom redu strah) utječu na stvaranje nekog narativa, što će posebno zanimati istraživače koji se bave pitanjima kulturne traume. Izašao u doba pandemije, zbornik se dotiče i pitanja vrlo aktualnoga fenomena kulture straha. Ukazuju na to i same urednice u uvodnom dijelu, kao i na činjenicu da je ovaj zbornik dobra polazišna točka za otvaranje rasprave o najjačem ljudskom strahu, onom od smrti.

Dora Bednjanec

Anica Bilić, prir.:
Ivan Filakovac: Župa Retkovci 1898. – 1902.

Zagreb – Vinkovci: Centar za znanstveni rad HAZU u Vinkovcima
i Odsjek za etnologiju Zavoda za povijesne i društvene znanosti
HAZU u Zagrebu, 2020., 475 str.

Etnološka monografija *Ivan Filakovac: Župa Retkovci 1898. – 1902.* objavljena je u izdanju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti kao suradnički projekt Centra za znanstveni rad u Vinkovcima i Odsjeka za etnologiju Zavoda za povijesne i društvene znanosti u Zagrebu. Knjiga je rezultat interdisciplinarne obrade rukopisnih zapisa istaknutoga hrvatskoga pučkog učitelja i pedagoga Ivana Filakovca, koji je opisivao tradicijsku kulturu, život i običaje retkovačkoga kraja od 1898. do 1902. godine prema naputku Antuna Radića (*Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu, 1897*). Kritičko izdanje rukopisne građe priredila je i uredila dr. sc. Anica Bilić, znanstvena savjetnica Centra za znanstveni rad u Vinkovcima, uz stručnu suradnju dr. sc. Jakše Primorca i dr. sc. Klementine Batina iz Odsjeka za etnologiju u Zagrebu te etnologinje mr. sc. Janje Juzbašić iz Zavičajnoga muzeja “Stjepan Gruber” iz Županje. Recenzentice knjige znanstvene su savjetnice dr. sc. Jadranka Grbić i dr. sc. Tihana Petrović Leš iz područja etnologije te dr. sc. Ljiljana Kolenić iz područja dijalektologije. Urednici su izdanja akademik Dragutin Feletar i akademik Slavko Matić.

Kritička obrada rukopisa koji se čuva u arhivu Odsjeka za etnologiju uključila je transkripciju, kolacioniranje i priređivanje neobjavljene etnološke i folklorističke građe te prijepis ranije objavljene građe u publikaciji *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena – poglavlja Vjerovaña (1905.), Ženidba (1906.) i Godišnji običaji (1914.)*, uz minimalne priređivačke intervencije kako bi se očuvala zapisivačeva autentična etnografija pisana staroštokavskom ekavicom Retkovaca. Također se je pristupilo izradi rječnika nepoznatih i manje poznatih riječi i izraza, uz tekstološku napomenu, kao i izradi dviju opsežnih znanstvenih studija o životu i djelovanju zapisivača Ivana Filakovca te o značaju i vrijednosti njegova etnografskoga i dijalektnoga zapisa. Osim naslovne fotografije na ovitku, u knjizi su objavljene i odabrane etnološke fotografije iz privatnih zbirki uz faksimile pojedinih stranica rukopisa.

Uvodna studija *Život, pedagoški i etnografski rad Ivana Filakovca* rezultat je višegodišnjih istraživanja autorice Janje Juzbašić za potrebe izrade njezina magistarskoga rada *Etnografski rad Ivana Filakovca*. U studiji saznajemo da je Ivan Filakovac (1858. – 1922.) rodом iz Prkovaca, da je nakon završene Muške preparandije u Zagrebu učiteljevao u više mjesta slavonske Posavine (Šušnjevci, Vranovci, Garčin,

Šiškovci, Prkovci, Gradište, Drenovci, Gunja) te da je, osim niza članaka koje je od 1892. do 1911. objavljivao u pedagoškim časopisima, u izdanju Društva sv. Jeronima u Zagrebu objavio poučnu pučku knjižicu *Naši svakdašnji grijesi – za hrvatski puk* (1891). Filakovčev je najveći doprinos hrvatskoj kulturi i znanosti etnografija *Župa Retkovci 1898. – 1902.* u kojoj je opisao tradicijsku kulturu, život i običaje Retkovaca i Prkovaca, dvaju istočnoslavonskih sela smještenih 17 km jugozapadno od Vinkovaca. Etnografski opis slijedi Radićevu *Osnovu* i njezinih dvanaest poglavlja kao istraživački predložak: *I. Priroda (narav) oko čovjeka, II. Tjelesni ustroj naroda, III. Jezik, IV. Životne potreštine, V. Rad, VI. Život, VII. Pravo, VIII. Običaji, IX. Zabave, X. Poezija, XI. Vjerovanja, XII. Iskustvo, znanje i mudrovanje.* Posljednja četiri poglavlja sadrže obilje usmenoknjiževne građe – duže i kraće prozne oblike (pripovijesti, priče, poslovice, zagonetke) te kraće usmene pjesme, od kojih se po brojnosti i raznolikosti motiva ističu deseterački dvostisi (bećarci). Osim cjelovitosti, dosljednosti i objektivnosti etnografskoga zapisa, autorica je studije kao posebnu kvalitetu i doprinos Ivana Filakovca kao etnografa istaknula *intersubjektivnost* u načinu bilježenja, *polifoničnost* etnografskih podataka te *interpretativnu koncepciju* njegova rada.

Studija *Rukopisno čuvanje staroštokavske ekavice Retkovaca* Anice Bilić nastala je na temelju autoričina višegodišnjega terenskog istraživanja govora Retkovaca u suradnji s dijalektologinjom Ljiljanom Kolenić te komparativne analize Filakovčeva rukopisa. Nakon uvodne bilješke o rukopisu i osnovnih podataka o povijesti i stanovništvu Retkovaca, autorica ukazuje na važnost rukopisnoga dokumentiranja i čuvanja organskoga idioma – autentičnoga govora Retkovaca koji pripada staroštokavskim ekavskim govorima slavonskoga dijalekta. U tom je smislu Filakovčev, pismom fiksiran, prkovačko-retkovački govor konzerviran i muzealiziran kao dokument autentičnoga mjesnoga govora i vremena. Stoga je autorica studije detaljno obradila dijalektna obilježja štokavske ekavice u govoru Retkovaca na prijelazu 19. i 20. stoljeća, uključujući i hiperekavizme, onomastiku, antroponimiju i mikrotoponimiju Retkovčana, uz osvrt na današnji retkovački govor. Zanimljiv je doprinos i utvrđivanje različitih identiteta Retkovaca i Retkovčana na temelju analize Filakovčeva etnografskoga zapisa (tradicionalni, vjerski, regionalni, pokrajinski i subetnički, jezični/govorni, etnički, međuseoski, unutaroseoski). Autorica je na kraju studije predložila pet mjera za provedbu institucionalne zaštite retkovačke staroštokavske ekavice kao nematerijalnoga kulturnog dobra te opisala trinaest ciljeva i zadataka u svrhu njezina očuvanja.

Praksa etnografskoga bilježenja prema metodi Antuna Radića, u okviru *narodoznanstvenoga* projekta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, iznjedrila je brojne etnografe suradnike i vrijedan korpus etnografskih i folklorističkih zapisa, koji se od 1896. do danas kontinuirano objavljuju u *Zborniku za narodni život i običaje* te kao posebna izdanja. Vrijednosti toga korpusa svjesni su prvenstveno etnolozi, kulturni

antropolozi i folkloristi, u čijem su fokusu akribijski opisi materijalne, duhovne i duševne kulture, ali i filolozi, koji razmatraju autentične zapise organskih govora kao predložak za istraživanje dijalektnih oblika. Zahvaljujući učitelju Ivanu Filakovcu, sačuvan je autentičan jezični zapis o različitim aspektima tradicijske kulture dvaju slavonskih sela vinkovačke okolice iz druge polovice 19. stoljeća, čime je otvorena mogućnost budućih interdisciplinarnih istraživanja lokalne, regionalne i nacionalne kulture i baštine hrvatskoga sela.

Klementina Batina

Velimir Šonje i Darko Polšek:
*Prešućeni trijumf liberalizma. Praktična važnost
slobode 1989. – 2019.*

Zagreb: Arhivalitika, 2019., 208 str.

Prešućeni *trijumf liberalizma* daje ekspozice proteklih trideset godina u hrvatskoj i svjetskoj ekonomskoj, političkoj i društvenoj povijesti kroz stručni, ali i osobni osvrt. Vrijednost ove knjige, uz teorijsko diskutiranje kojem se pristupa u trećem dijelu, upravo je u tom osobnom osvrtu koji obiluje crticama iz života autora, pružajući čitatelju mogućnost poistovjećivanja s "protagonistima". Na taj način neki se povijesni događaji, koji se mlađim generacijama mogu činiti stranima i dalekima, oživljavaju, daje im se odgovarajući kontekst, oblikuje ih se osobnim razmišljanjima i retrospektivnim kritikama. Autori kroz čitavu knjigu pokušavaju obraniti liberalizam i demokraciju, koje smatraju ključnima za ekonomsku i političku slobodu pojedinca te teško izbornim tekovinama kraja prošloga stoljeća.

U uvodnom dijelu autori otvaraju temu "mitskim" rušenjem Berlinskoga zida 1989. godine, dajući naslutiti kako je velik broj kritika (neo)liberalizma neopravdano zvati posljedicom viška slobode već "prešućenoga trijumfa" liberalne ideje.

U prvom poglavlju Polšek se, kroz paralelni opis najvažnijih događaja na svjetskoj i lokalnoj političkoj pozornici i sjećanja na vlastita životna iskustva, pita "kako je moguće da je svijet po svemu neosumjerljivo bolji od prethodnoga (od svih alternativa onome iz 20. stoljeća), a da većina ljudi misli drukčije" (str. 26). Odgovor nalazi u nesigurnosti koja proizlazi iz mnoštva različitih putova koje ljudi mogu izabrati, rizika globalizacije u kojemu jača konkurencija pri odabiru tih životnih putova te političkom spektaklu koji

obećava da će vratiti kontrolu, a ujedno “povlači demokratska društva u nepoznat i pogrešan smjer” (str. 27). Vjerovanje u nagli napredak koji bi proizašao iz demokracije, a koji je nekoliko godina odgođen brutalnim ratom na ovom području, na plodno tlo nije naišlo niti kasnije. Izvor ponosa za hrvatske građane ostala je pobjeda u ratu, a “samoaktualizacija” Hrvatske još uvijek se ne bazira na konstruktivnim uspjesima dok su nepotizam i korupcija i dalje na nevjerojatnim razinama. “Višak nelagode” koji osjećaju građani u lokalnom i globalnom kontekstu, osjećaj gubitka kontrole, izoliranost od glavnih ekonomskih tokova razočarali su pojedince koji su polagali nadu u demokratski, slobodarski i ekonomski napredak, i zato se umjesto fanfara čuju kritike na račun liberalizma.

U drugom dijelu Velimir Šonje, rabeći Inglehartovu i Welzelovu artikulaciju Lipsetove teorije društvene modernizacije, secira kulturne, gospodarske i globalizacijske silnice koje su vodile prema demokratizaciji u svijetu. Na domaćem se planu zadržava malo dulje te pokušava objasniti kako je došlo do raspada bivše države. Gospodarski razvoj i dostupnost resursa dovode do prelaska velikoga broja ljudi iz primarnoga i sekundarnoga u uslužni sektor u kojem se cijene znanja poput komunikacijskih vještina, općeg obrazovanja, kreativnosti i poznavanja svijeta te se time širi individualizacija. U domaćim okvirima modernizacija je značila tehnološki razvitak (satelitska televizija, radio, računala i dr.), koji vlast nije mogla kontrolirati. Potom se počela “buditi” kultura (kritika koja je proizlazila iz novih glazbenih žanrova, umjetničkih pravaca i književnih uspješnica), a uslijedile su i reforme na ekonomskom planu, koje su mjestimično davale naznake da prijelaz iz socijalizma u kapitalizam ne mora biti dramatičan (str. 51), međutim “kada je gospodarski rast počeo ovisiti o inovativnosti i tehnološkim promjenama, socijalistički sustav ostao je paraliziran.” (str. 55). U potpoglavlju “Prešućeni trijumf individualizma” Šonje se osvrće na podatke koji oprimjeruju tezu o postupnom, no konstantnom napretku u doba tranzicije, koja je u lokalnom kontekstu percipirana dosta negativno zbog toga što su “mjere i preporuke ekonomskog liberalizma” završile u “rukama novih političko-ekonomskih oligarhija (...) kojima razvoj institucija i demokracije nije bio prioritet”. Ponovni uspon totalitarnih ideja kroz kvazidemokratske procese, populizam i osjećaj prema drugima i drugačijima (primjer migracija) autor doživljava krajnjim pokazateljem kako je vrijeme za optimističniji pogled prema liberalizmu i demokraciji.

U trećem poglavlju, koje je konstruirano kao nekoliko prikaza suvremenih filozofskih djela svjetske važnosti, autori diskutiraju sa Snyderom, Mounkom, Deneenom i Berryjem, Levitskyjem i Ziblattom, Zielonkom, Milanovićem, Runcimanom i Roslingom. Izdašna diskusija, obilježena konstruktivnom kritikom, počinje raspravom o autoritarnim trendovima. U kritici Snydera autori utvrđuju kako mu nedostaje jasan putokaz za djelovanje, kako kombinirati ono moralno i kojim sredstvima ostvariti moralne ciljeve

u borbi protiv tiranije (koju Snyder pronalazi u Rusiji, Poljskoj, Trumpovom SAD-u, ali i u zemljama rezigniranoga Zapada)? Mounk tvrdi da su trenutno na snazi konfrontacije demokracije bez liberalizma i liberalizma bez demokracije (str. 122). Demokracija bez prava odnosi se na bujanje populizma, a prava bez demokracije na odvojenost elita od naroda. Mounk nalazi napetosti između demokracije i liberalizma, ističe tiraniju većine, pravnu neravnotežu, subjektivne političke procese koji staju u obranu elita na štetu demosa i za sve navedeno krivi funkcioniranje kapitala. No, autori se pitaju “ako je ekonomska kriza uzrok sadašnjeg konflikta liberalizma i demokracije”, kako je moguće da je ponekad upravo kombinacija liberalizma i demokracije (političko-ekonomske mjere po volji naroda) bila “generator krize” (str. 133 – 134)? U sljedećem potpoglavlju autori se obrušavaju na ekonomske deterministe iz redova “Polanyieve djece”. Napose se dotiču Deneena, koji polazi od kritike tržišta i liberalne demokracije. Smatra ih odgovornima za kanaliziranje totalitarnih društava, dok soluciju vidi u komunitarizmu – tradicionalnom, optimalnom društvenom sustavu u kojem će osnovna jedinica ponovno biti obitelj. Međutim, autori s pravom ističu kako se radi o još jednoj ekonomsko-determinističkoj distopiji, koja ne predlaže kako bi taj “idealni” svijet trebao funkcionirati, odbacuju ju kao površnu te ju optužuju upravo za ono zbog čega ju Deneen predlaže – totalitaran prevrat. Općenita je kritika autora “Polanyevoj djeci” da im nedostaje empirijskoga znanja. Sljedeće se okreću razmatranju nejednakosti. Autori odbacuju ekonomski determinizam. Ekonomija, odnosno liberalna ekonomija, ne može biti isključivo odgovorna za postojanje nejednakosti. Kroz diskusiju s Milanovićem i Scheidelom pitaju se jesu li nejednakosti uopće iscrpljiva kategorija i, ako iscrpimo nejednakosti, hoćemo li platiti puno veću cijenu? U posljednjem osvrtu saznajemo puno o Roslingovom testu, koji dokazuje da su ljudi izrazito skloni pesimizmu i dramatici. Autori se njegovom idejom koriste u objašnjavanju suvremene negacije demokratskih i liberalnih procesa.

Povijesno-iskustvena bilanca, velika količina podataka iznesena u drugom poglavlju knjige, analiza stavova najpoznatijih kritičara liberalizma, krajnje detaljni kontraargumenti te potom aplikacija optimistične obrane demokracije i liberalnih ideja u zaključku rada (premda gdje gdje podsjeća na američki strukturalni funkcionalizam u obrani “statusa quo”) čine ovu knjigu iznimno vrijednim djelom. Međutim, čim se uvažavaju sve negativne karakteristike jedne globalne realnosti koja (barem u ekonomskom smislu) danas sve više nalikuje Paretovoj distribuciji, ne možemo ih tek tako otpisati kao odraz pesimizma. Pandemijsko doba nam je donijelo i neke nove nejednakosti koje su se očitovale upravo u platežnoj moći. Je li pobjeda demokracije i liberalizma činjenica da je pandemijsko sklonište beskućnika u hotelima prepunom Las Vegasu bilo parkiralište s dva parkirna mjesta razmaka? Je li civilizacijski doseg odbijanje liječenja onome tko ne plati? Kritika navedenih situacija nužnost je ili, kako je autori negdje

nazivaju, “kulturalno-literarnim izrazom obrambenog mehanizma” (str. 197). Činjenica je i da je takav demokratski i liberalan svijet, u kojem se nesumnjivo živi bolje nego prije, osvijestio ova mjesta spoticanja. Vodi li unapređivanje ljudskih ideja i društvenih sustava nužno u smjeru daljnjega liberalizma ili možda nekog potpuno novoga sustava, nije moguće procijeniti. No, ono što sa sigurnošću možemo zaključiti nakon čitanja ove vrijedne knjige jest da bi povratak na staro bio civilizacijski korak unazad i kao takav suviše neprihvatljiv svima.

Andrej Ivan Nuredinović

Damir Zorić:

Silva rerum. Bilješke o ishodištima pučkih tradicija

Zagreb – Sarajevo: Synopsis – Sveučilište u Mostaru, 2020., 363 str.

Prikaz knjige *Silva rerum. Bilješke o ishodištima pučkih tradicija* etnologa i povjesničara Damira Zorića, objavljena 2020. godine u sunakladništvu sarajevsko-zagrebačkoga *Synopsisa* i Sveučilišta u Mostaru, ujedno je prilika za kratko prisjećanje na zajedničke mlade dane, vrijeme kada smo i njezin autor i ja kročili prvim koracima u znanosti kao zaposlenici, dijeleći istu sobu na Odsjeku za etnologiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu od 1986. do 1991. godine. Damir je nakon pet godina na fakultetu krenuo drugim životnim i poslovnim usmjerenjima – 1991. godine prvo kao diplomat, a od 2002. i gospodarstvenik, ali uvijek i ponovno vraćajući se svojemu prvotnom životnom pozivu – etnologiji. Kako to nerijetko biva, životne su se elipse nakon dva-tri desetljeća ponovno preklapile, možda upravo zbog sukladnih pogleda na znanost, dotično na etnologiju kao znanost, i nedvojbene strasti prema toj osobito lijepoj znanstvenoj disciplini. Ova Zorićeva knjiga to zorno ilustrira.

Ove retke predajem časopisu čiji je 1989. godine Zorić bio jedan od pokretača i urednika, a sada je član Međunarodnoga uredničkog odbora. Kako je u knjizi vidljivo, autor je svojim znanstvenim opredjeljenjem ostao vjeran osnovnim smjernicama koje je jezgrovito i jasno iskazao glavni pokretač te glavni i odgovorni urednik toga časopisa Vitomir Belaj u tekstu prvoga broja znakovitoga naslova – “Plaidoyer za etnologiju kao historijsku znanost o etničkim skupinama”. U istom je broju rubriku “Studije” otvorio Radoslav Katičić člankom “‘Hoditi – roditi’”. Tragom tekstova jednoga praslavenskog obreda plodnosti”, kojemu je u ovoj knjizi Zorić posvetio mnoge retke i promišljanja u

okviru jednoga poglavlja i dvaju potpoglavlja.

Prvi dio naslova *Silva rerum* mogao bi u prvi mah čitatelja asociirati na nabacane, neposložene teme, što nikako nije slučaj. Drugi je dio skromno nazvan bilješkama – *bilješke o ishodištima pučkih tradicija*. On bi mogao sugerirati da je riječ tek o informacijama, nizu bilježaka o raznorodnim temama na temelju kojih će tek kasnije netko drugi donositi znanstvene zaključke. No, riječ *bilješke* mirno u svijesti možemo zamijeniti riječju *studije*. Knjiga Damira Zorića artikulirana je u tri cjeline s ukupno jedanaest poglavlja i mnoštvom jasno definiranih potpoglavlja, tema različitih, pa i raznorodnih (u tom smislu ona jest *silva rerum*), ali koje sve povezuje, kako sam autor ističe, kulturnopovijesni pristup temama pučkih tradicija, njihovim protagonistima i/ili pisanju o njima. Valja spomenuti da su u ovu tvrdo ukoričenu knjigu od 363 stranice pretočeni prethodno objavljeni prilozi u časopisima posljednjih deset godina, djelomično prerađivani i dopunjavani, neki i znatno.

U “Uvodnoj bilješci” Zorić na nepokolebljivo izravan i uvjerljiv način na pet značenjem pregnantnih stranica obrazlaže svoj stav prema etnologiji kao znanosti kakvom se on bavi i želi baviti, te na tom tragu o poljuljanom identitetu hrvatske etnološke znanosti, naglom obrtanju istraživačke paradigme koje je krenulo koncem prošloga stoljeća – napuštanjem kulturnopovijesnoga usmjerenja. Tom se pitanju vraća u prvom poglavlju drugoga dijela knjige kad govori o filološko-mitološkom opusu Radoslava Katičića (smještajući ga u teorijsko-metodološke povijesne i suvremene tokove etnologije), ali i drugdje u knjizi. Tako će Zorić na više mjesta ustvrditi: “U klasičnoj europskoj pa tako i u hrvatskoj etnologiji, do prije nekoliko desetljeća, glavni predmet i vodeća tema zanimanja i bavljenja bila je tradicijska kultura, pučki običaji i predaje, etnička povijest (...) Umjesto povijesnog pristupa tradicijskoj kulturi, u kojem se na temelju studija pojedinačnih sastavnica u sintezi nastojalo doći do razumijevanja cjeline stare, ishodišne kulture naroda, danas je aktualan sociološki i sociokulturni (nazivan antropološkim) pristup pojedinim suvremenim društvenim fenomenima odnosno segmentima suvremene kulture dok istovremeno izostaje sinteza cjeline. To je, naime, područje odavno kao svoje uredila – sociologija. Pojednostavljeno, ali ne daleko od istine, moglo bi se reći kako se paradigma posve obrnula: danas se sadašnjost, tj. socijalni fenomeni puka i novostvorena običajnost (ne više nužno naroda odnosno etnosa i naroda u onom radićevskom smislu, nego građanstva ili pojedinih društvenih skupina), objašnjava uglavnom plitkom prošlošću, kulturnim i društvenim pa i političkim okvirima. Nekada se iz sadašnjosti kulture naroda (u smislu puka različita od gospode) – tzv. etnografski prezent – tumačila (etnička) prošlost i to uglavnom ona duboka. (...) Obrat nije samo u pristupu, nego u čitavu akademskom ambijentu. Stara je etnologija u sebi bila konzervativna, nova hoće biti progresivna. (...) Neke druge ustanove i autoriteti počeli su tu granu etnološke znanosti sve otvorenije proglašavati

zaostalom, nekorisnom, mrtvom. (...) Kako ustanove tako i znanstvenici, čak i oni s naobrazbom stečenom po starim kurikulumima, u svoje su nazive dodali i druge dodatne markacije pa se tako danas o etnologiji govori tek kao djelomičnom nazivu znanosti kojemu se neizostavno dodaje i (kulturno) antropološka demarkacija.”

U prvom poglavlju prve cjeline I. 1. “Povijest hrvatskoga bajoslovlja – nacrt povijesnog pregleda hrvatskih istraživanja stare slavenske vjere od XVIII. do XX. stoljeća” Zorić se prihvatio zahtjevnoga posla kako bi u razdoblje od dva stoljeća povijesno i predmetno smjestio Katičićeva filološko-mitološka istraživanja u kod nas gotovo nepostojeći, cjelovit pregled hrvatskih istraživanja stare slavenske vjere. Pritom je predstavio djelovanje Josipa Bedekovića, Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, Franje Račkoga, Natka Nodila, Nikole Gržetića, Marcela Kušara, Jana Peiskera, Ive Pilara, Franje Ledića, Tadije Smičiklase, Ferde Šišića, Vida Balenovića, Tome Maretića, Vatroslava Jagića i drugih. Prikaz je završio predstavljanjem velebnoga opusa Radoslava Katičića i njegovih filoloških rekonstrukcija svetih pjesama pretkršćanske starine, svetih tekstualnih predaja, obrednoga kazivanja mita u nadaleko poznatim Katičićevim filološko-mitološkim knjigama, tzv. petoknjižju, od *Božanskoga boja* 2008. do *Naše stare vjere* objavljene 2017. godine. Taj Zorićev pothvat na sedamdesetak stranica valjalo bi ocijeniti sjajnim udžbeničkim prikazom dvostoljetne povijesti hrvatskoga bajoslovlja, ali ujedno i korisnim pregledom povijesti rađanja etnologije kao znanosti, čime sam se i sama uvelike bavila. Isto tako, mogao bi se na neki način supostaviti uz knjigu “Zgodovina slovanske mitologije v XX. stoletju” (*Studia Mythologica Slavica*, Supplementum 16, 2021.) mladoga, prerano preminuloga ruskog autora Nikolaja Aleksandroviča Mihajlova, koji se u Institutu za slavistiku i balkanistiku usavršavao kod akademika Vladimira N. Toporova, uz V. V. Ivanova jednoga od utemeljitelja mitosemiotičke škole čiji je trag slijedio Radoslav Katičić, proširivši ga. Posebnu pažnju u poglavlju I. 2. “Nikola Andrić o hrvatskom narodnom pjesništvu” autor poklanja filologu i jezikoslovcu Nikoli Andriću (Vukovar, 1867. – Zagreb, 1942.), koji je dugi niz godina uređivao izdanja hrvatskih narodnih pjesama u okviru glasovite edicije Matice hrvatske (1896. – 1942.). Raščlanivši poznate Andrićeve jezične napore pri očuvanju identiteta i čistoće hrvatskoga jezika, Zorić se posebno posvetio nedovoljno poznatim Andrićevim folklorističkim prilozima koje struka nije uspjela ili nije htjela objektivno (pr)ocijeniti, nepristrano vrednovati. Na temelju znanstveno zasnovane argumentacije Zorić već i izazovnim naslovom završnoga potpoglavlja ovoga poglavlja – “Je li Andrićeva kritika Karadžića nacionalističko inačenje i pristrano tumačenje?” – čitatelju daje niječan odgovor. U trećem, posljednjem poglavlju prve cjeline I. 3. “Povijesna ishodišta jedne gangaške pjesme iz Lovreća” autor na pedesetak stranica na temelju teorije uzajmljivanja, migracijske teorije njemačkoga jezikoslovca Theodora Benfeya, vješto stvara prilično zapletenu zemljopisnu i povijesnu mrežu putovanja motiva s hiperbolom

neizrecivosti jedne gangaške pjesme iz Lovreća kod Imotskoga: *Da je tinta bunar vode ladne, / Ne bi moje ispisala jade. / Da je papir koliko je polje, / Ispisala ne bi jade svoje*. Autor utvrđuje prisutnost ovoga motiva u našoj starijoj književnosti, ali ga uočava i u našim tradicijskim pjesmama jadranskoga priobalja i njegova gorskoga zaleđa, u Duvnu, ogulinskom i modruškom kraju te kod gradišćanskih Hrvata. Posebno ističe postavke Vatroslava Jagića o njegovu orijentalnom, Tome Maretića o nehrvatskome te njemačkoga i američkoga jezikoslovca Reinharda Köhlera i Irvinga Linna o vedskom podrijetlu. Hiperbola neizrecivosti, prema obrascu nebo – papir, more – tinta, dobro je dokumentirana u staroj indijskoj, židovskoj te islamskoj literaturi (europski su Židovi još iz babilonskoga Talmuda do danas održali tu tradiciju u svojem obrednom pjevanju) odakle je prešla u europsku kulturu. Ovaj tipičan orijentalni motiv, zaključuje Zorić, prepoznaje se kao krhotina starije književne tvorbe, nastale u pismenoj (višoj ili, bolje reći, učenoj) kulturi, odakle je preuzimana u tradicijsku, bespismenu kulturu puka (...), u europsku kulturu gdje je proširena katoličkim propovjedničkim priručnicima, osobito onima katoličkoga obnoviteljskog pokreta.

U poglavlju II. 1. "Etnološka ishodišta Katičićeve mitološke trilogije", kojim autor započinje drugu cjelinu knjige, na temelju razmatranja o trima, kasnije još i dvjema Katičićevim kapitalnim filološko-mitološkim knjigama (*Božanski boj, Zeleni lug, Gazdarica na vratima, Vilinska vrata, Stara vjera*), Zorić Katičićevo zbližavanje s etnologijom, počevši od njezine etnografske građe do interpretacija, ocjenjuje kao značajno za novi sadržajni iskorak hrvatske etnologije. Ocjenjuje da je Katičić etnologima, ali i drugima, dao siguran temelj, građu, okvire i ključ razumijevanja za buduća istraživanja. Pokazao je kako prinosi Radoslava Katičića kulturnopovijesnoj etnologiji otvaraju nepregledne nove mogućnosti razumijevanja i tumačenja stare, već poznate građe, a time, rekla bih, i reafirmacije kulturnopovijesne etnologije, nove mogućnosti koje je u Hrvatskoj prvi prihvatio Vitomir Belaj, polučivši i on vrsne rezultate, a kasnije i nekoliko nas kolegica i kolega. II. 2. "Gange od Cetine do Neretve" odzvanjaju živošću, pa i duhovitošću u tekstu objavljenom 2017. godine kao pogovor uz knjigu Ante Kraljevića *Ganga – s izvora glas*. Jedan od paradoksa koje Zorić uočava jest činjenica da se ganga nikada nije proširila izvan zavičajnoga područja – Hercegovine i Imotske krajine, kao što je slučaj s klapskom pjesmom, sevdahom ili slavonskim bećarcem, pa nije došla čak ni do profesionalnoga ansambla Lado. Ako i jest, kako je vidljivo u nekim filmovima, bila je iskrivljeno izvođena uz karikiranje i podrugljivost prema pukoj dernjavi kao tobožnjoj gangi pri prikazivanju društvene zaostalosti. Upravo suprotno, gange kao "kristalni spomenici duha naroda Imotske krajine i Hercegovine", odraz duha naroda, izražavaju njegovo veselje ili tugu, glasne ili skrovite, pa i političke poruke, žal za rodним krajem, molitvu i slično (primjerice: *Gango moja, gangat ću te i ja, pa neka mi ne da milicija, Koliko je Amerika duga, još je veća*

na srcu mi tuga, Sve je moje, od zida do zida, ostavština pokojnoga dida itd.). U tekstu II. 3. "Strišnjavica: Stara hercegovačka seljačka kuća" autor govori o starim kamenim, suhozidnim prizemnicama pokrivenima slamnatim krovom na dvije vode kojima ustanovljuje etimologiju od praslavenske i slavenske imenice *stréha*, u ikavskom *stri(h)a*, naziva za kosi, slamnati krov. Autor nas obavještava i o ubogim uvjetima seljačkoga graditeljstva u Hercegovini, pretežno na temelju izvješća putopisaca ili pak misionara. Ne ostaje na tome, nego nas upoznaje s jednakim načinom života u Hercegovini, s kućama koje su više jazbine nego kuće, u kojima hercegovačka raja još u drugoj polovici XIX. stoljeća živi bez ikakve udobnosti, namještaja ili kakvoga pokućstva. U posljednjem tekstu druge cjeline II. 4. "Grudska molitva: Kralju Žudijski mene slugu tvoga neba i zemlje čestita učini" Zorić na šarmantan, ali ujedno minuciozno analitičan način poput kakvoga detektiva istražuje olovkom pisan zapis iz tridesetih godina prošloga stoljeća, molitvu odnosno zaziv Petra Šimunovića Stipanova iz Gruda u Hercegovini, autorova rodnoga mjesta. Kao i drugdje, ulazi u jezične analize, traži riječi koje su netipične za ikavski idiom zapadnohercegovačkoga područja kako bi otkrio ishodište toga zaziva–molitve. Autor ovim konkretnim primjerom, zapisom koji je sastavljen prema starijim talijanskim pisanim i hercegovačkim usmeno-pisanim molitvenim predlošcima, dokazuje da se pučka književnost ne prenosi samo usmeno, kako se obično smatra, nego da je nastajala i prenosila se također prepisivanjem, štoviše i sami su predlošci poticali na daljnja prepisivanja, te da ovdje nije riječ o usmenoknjiževnoj nego o pismenoknjiževnoj predaji.

Treću cjelinu knjige otvara tekst III. 1. "Baština je temelj identiteta: Glagoljaško pučko crkveno pjevanje u Podstrani i Donjim Poljicima" u kojemu je, uz marljivost i entuzijizam lokalnoga stanovništva, predstavljena multimedijaska monografija i tonski zapis tamošnjega glagoljaškoga pučkoga crkvenog pjevanja. Autor je čitatelje podsjetio i na etnolozima dobro poznat zapis don Frana Ivaniševića o crkvenom glagoljaškom pivanju na 'rvasku zapisanu 'rvaskim pismom ili poljiškom azbukovicom. Slijede dva poglavlja zasnovana na misiološkoj historiografiji: III. 2. "Novi prilozi kulturološkim poglavljima naše misiološke historiografije" te III. 3. "Vinko Paletin između B. Las Casasa i J. G. Sepúlveda". Iz Zorićeva pera otkrivaju nam se ne samo historiografski, nego i dragocjeni etnološki izvori, ponekad i pionirski pothvati i opisi, za koje ustanovljuje da su premalo bili uključeni u nacionalnu i crkvenu sintezu. Autor kontekstualizira motive odlaska misionara na opasan i neizvjestan put pri nerijetko tragičnom sudaranju kultura, europske kršćanske i urođeničke novoga svijeta koju nastoje kristijanizirati, ali i proučavati i opisati (uspoređujući je s primitivnim vremenima europske kulture), sudjelujući na taj način u rađanju nove europske znanosti o narodima i njihovim kulturama – etnologiji. Posljednje poglavlje knjige III. 4. "Zavjetovane djevojke (virdžine) u tradiciji balkanskih gorštaka" znatno je proširen u *Zadarskoj smotri* objavljen

Zorićev prikaz knjige autorice ovih redaka, Jelke Vince Pallua: *Zagonetka virdžine. Etnološka i antropološka studija* (Zagreb, Institut Pilar, listopad 2014.). Vrednujući rasprave i postignuća domaćih i inozemnih istraživača intrigantne pojave balkansko-gorštačkoga zavjetovanja djevojke (virdžine, tobelije, muškobanje itd.) na muški način života, najčešće zbog nedostatka muškoga nasljednika, Zorić iznosi argumentaciju na temelju koje tu etnološku i antropološku studiju ocjenjuje kao monografiju u nizu najbolje hrvatske etnološke literature. Iako je naslov knjige postavljen intrigantno zagonetno, ovom je knjigom u okviru metodološkoga aparata ne samo tzv. *stare* (etnološke), nego i *nove* (kulturnoantropološke) škole zagonetka virdžine, kako navodi autor, objašnjena i odgonetnuta.

Zaključno: Knjiga *Sylva rerum* zaslužuje svaku pažnju, pomno, zauzeto čitanje svakoga tko će ju uzeti u ruke, čitanje koje će polučiti kako užitak, tako i brojne nove spoznaje. U svojem prošlogodišnjem prikazu knjige prof. dr. Ivica Musić u časopisu *Mostariensia* napisao je u zaključnoj ocjeni: "Može se reći da je ova knjiga djelo znanstvenika i stručnjaka, štoviše – erudita, koji o izabranim temama piše argumentirano, suvereno i suvremeno". Priključila bih se ovoj ocjeni te rekla da Zorić na takav način ne piše samo o pučkim tradicijskim izabranim temama, nego da argumentirano, suvereno i *s u v r e m e n o* piše upravo o *n o v i m* mogućnostima "*n e - s u v r e m e n o g a*" kulturnopovijesnoga etnološkog opredjeljenja. Damir Zorić uspio je duboko ući u etnološke i folklorističke analize, pa i u jezikoslovna, filološka, historiografska, religijska i politološka pitanja koja mogu zainteresirati znanstvenike, ali i širu javnost. Valja također naglasiti da je Zorićev izričaj ne samo jezično, nego i stilski besprijekoran te da o nekim temama piše razigrano i duhovito, dakle privlačno, što nimalo ne oduzima znanstvenosti onoj temi kojoj dodatno pristupa i na taj način. Na kraju valja osvijestiti ono što se kroz čitavu knjigu, posvećenu kako zavičajnim, tako i nacionalnim temama, kroz sve znanstvene potrage za "ishodištima pučkih tradicija" provlači kao crvena nit, misao vodilja: "Baština je najčvršći temelj narodnoga identiteta". Zato je lijepo da se promocija knjige zbila upravo u Matici hrvatskoj (26. listopada 2021.). Jer, osim sada Damira Zorića, na baštini kao identitetu, što je pokazano i u knjizi, radili su toliki naraštaji Matice hrvatske.

Jelka Vince Pallua

Ethnologia Balcanica: Emotions, Senses and Affects in the Context of Southeast Europe pt. 1

München: LIT Verlag, 2021., 224 str.

Prvi dio 22. broja časopisa *Ethnologia Balcanica* „Emotions, Senses and Affects in the Context of Southeast Europe“ okuplja radove predstavljene na devetoj konferenciji InASEA (International Association for Southeast European Anthropology) održanoj u Zadru 2018. godine. Prema riječima urednika Klaus Rotha, časopis ovoga puta to radi u nešto drugačijem formatu u 22. broju časopisa nalazi se jedanaest izabranih radova, uz sekcije osmrtnica, izvještaja i recenzija knjiga.

Premda se može učiniti da okuplja raznovrsne i nepovezane članke s jednog velikog područja, 22. broj časopisa *Ethnologia Balcanica* ipak dobro funkcionira kao cjelina koja obuhvaća različite perspektive i pristupe terenskom radu, ali i teoriji. Naime, urednik je za prvi dio 22. broja izabrao radove koji se bave emocijama, osjetima i afektima, a koji su međusobno povezani u praksama, objektima, mjestima, ljudima, periodima. Premda se mjestimično može učiniti monotonim, gradirajući radove u časopisu po kompleksnosti njihovih tema, koristeći se relevantnošću i snagom pojedinih radova, urednik nas je proveo kroz *rollercoaster* emocija; tugu, zadovoljstvo, nostalgiju, smijeh, patnju, bol, olakšanje.

U članku *Dealing with Emotions in the Field and from the Field: The Researcher's Role* Ioanis Karachristos iznosi rezultate istraživanja koje je proveo na području Atike u Grčkoj. Osvrće se i na ulogu koju su u istraživanju i etnografskom pisanju odigrale snažne emocije, kako sugovornika tako i istraživača. Glavna ideja Karachristosova teksta detektiranje je utjecaja koji na pisanje ostavljaju sugovornikove emocije, posebice u razgovorima o “teškim” temama poput rata i boravka u izbjeglištvu. Posebno je zanimljiv dio teksta u kojemu Karachristos piše o tome na koji je način stvorio veze unutar zajednice u koju se četiri godine vraćao da bi snimao religijske ceremonije.

Emocije su centralni dio ljudskoga socijalnog života, stoga od njega neodvojive. Važnost emocionalnih senzacija koje nastaju kao rezultat različitih kulturnih i društvenih utjecaja, fenomena i praksi, nit je koja se proteže kroz gotovo sve tekstove časopisa. Tako Georgios Kouzas u članku *From Public to Private Life and vice versa*, provodeći istraživanje na području Rafine u Grčkoj, ukazuje na načine na koje, kroz emocije, tračevi postaju mehanizmi društvene kontrole i osude. Georgeta Nazarska u radu *Faith, Sacraments and Emotions: Projections of Religiosity in Contemporary Bulgaria* “čita” religiozne osjećaje kao forme socijalnog stava i čini distinkciju između ovih osjećaja i

emocionalnih režima – uspostavljenih od zajednice – koji se očituju kao strukture moći. Sakramenti ispovijedi i pričesti u ovome su radu istraženi uz pomoć kvalitativnih metoda i teoretizirani u okviru antropologije religije, sociologije religioznih osjećaja i studija kulturne baštine. I dok Nazarska svoj istraživački fokus usmjerava prema sakramentima, Mirela Hrovatin iscrpno analizira zavjetne molitve kao specifičan oblik religijske prakse povezane s kulturno-društvenim životom vjernika i njegovim kontekstom. U članku *Tracking Historical Changes in Personal Religious Practice on the Examples of Votive Prayers* Hrovatin mijenja uobičajeni fokus teorija hodočašća i svetih mjesta s materijalnosti svetoga mjesta i tjelesnih aktivnosti prema kompleksnim procesima koji se događaju kako na svetim mjestima, tako i u osobi koja pohodi hodočašće.

Nepresušan izvor antropoloških istraživanja i teoretiziranja svakako su različite mikrostrukture i makrostrukture moći koje se daju iščitati na svim društvenim razinama. Tako Maria Mateoniu-Micu u članku *Laughter as a Strategy of Resistance in Socialist Romania The Case of Jiu Valley*, odaje načine kako humor za stanovnike doline postaje način postojanja, življenja, reakcija na nametnuti okvir, manifestacija sebstva, jastva u opoziciji sa državnom ideologijom i propagandom. Autorica, pozivajući se na James C. Scotta, shvaća humor rudara doline Jiu kao nenasilnu strategiju otpora opresiji, kao svojevrsan skriveni transkript, odnosno način na koji se podređene skupine ponašaju kada nadređenih nema, kao subverzivni oblik borbe protiv dominantne moći. Kouzas u već spomenutom članku *From Public to Private Life and vice versa* isto tako uvodi u svijet mikrostrukture moći koje se manifestiraju na razini jezika, odnosno svakodnevnoga života običnoga čovjeka. I dok Kouzas o strukturama i dinamici moći govori iz pozicije svakodnevice, Nazarska u članku *Faith, Sacraments and Emotions: Projections of Religiosity in Contemporary Bulgaria* istome fenomenu prilazi iz pozicije koja religiozne osjećaje ne "čita" samo kao emocije, već ih vidi kao duboko društveno i kulturno obojene, kao dio kulturnoga karaktera, konstruiranoga u socijalnim strukturama i povezanog sa socijalizacijom individue. Oba članka, kao i onaj Svetlane Kazalarske *Historical Reenactments of the "Heroic Times": Performance and Affect*, ukazuju na utjecaje prošlih vremena i religije na kulturne prakse i oblike života u današnjici. Antropologinja istražuje praksu oživljavanja povijesnih događaja u suvremenoj Bugarskoj iz perspektive aktera i promatrača, emocije koje se kod njih bude te samu dramaturšku i političko-ideološku dimenziju oživljavanja povijesti

Kazalarska, Kouzas i Nazarska, premda iz različitih perspektiva, vremenskih okvira i s različitih lokaliteta, pričaju priču o utjecajima komunističkoga režima, sekularizaciji, ideologijama te narativima i diskursima duboko ukorijenjenima u kulturu i identitet postsocijalističkih država.

Pitanja identiteta također zaokupljaju autore članaka sabranih u časopisu *Ethnologia Balcanica* „Emotions, Senses and Affects in the Context of Southeast

Europe“. Identitet i osjećaj pripadnosti te mjesto sjećanja glavne su odrednice istraživanja Lumnije Kadriu, koje opisuje u članku *Kosovo Albanian Diaspora Holidays and the Feeling of “At-homeness”*.

Istraživanje religijskoga identiteta i religijskih ritualnih praksi predstavljeno je u radu Nazarske *Faith, Sacraments and Emotions: Projections of Religiosity in Contemporary Bulgaria*, kao i u radu Popescu-Simiona *Taming the Unknown: Emotional Aspects of a Ritual Dedicated to Some Miraculous Graves in a Catholic Cemetery in Bucharest*. Popescu-Simion istražuje praksu molitve uz grobove, za koje tamošnja, uglavnom ženska populacija vjeruje da ima određene čarobne moći ili predstavlja mjesto za komunikaciju s Bogom, te tradiciju ostavljanja pisama na grobovima. Pisma koja Popescu-Simion analizira uglavnom su ispovijesti o osobnim, socijalnim i egzistencijalnim nedaćama poput financijskih problema ili nemogućnosti rješavanja stambenoga pitanja, ali i emocionalnih dvojbi poput problema u vezama i odnosima u obitelji. Problematika obiteljskih odnosa, nošenja sa životnim problemima te smrti kao generatora emocija, a time i različitih kulturno-društvenih praksi i rituala, jest ono što zaokuplja i um Leontine Muse u radu *Emotions of Separation and Cohesion during Death Rituals*. Antropologinja na zanimljiv način prikazuje kako smrt može stvoriti nove ili ojačati postojeće veze i solidarnost unutar zajednice. Musa, Nazarska i Popescu-Simion kroz svoje članke prikazuju kako religiozne prakse i rituali pomažu pri nošenju s egzistencijalnim problemima te istovremeno jačaju socijalnu koheziju. O održavanju obiteljskih i prijateljskih veza piše i Kadriu u članku *Kosovo Albanian Diaspora Holidays and the Feeling of “At-homeness”*. Kadriju problematizira i istražuje način na koji kosovske obitelji u dijaspori organiziraju svoje praznike i godišnje odmore te što znači osjećaj doma u različitim kontekstima.

Rad autorice Zlatine Bogdanove *“Kapana“ in Plovdiv – the “Emotional” Trap of Urban Culture*, baveći se oživljavanjem i reintegracijom četvrti Kapana, koja se od zapuštene i zaboravljene četvrti preobrazila u središte kreativnosti cijeloga grada Plovdiva u Bugarskoj, zapravo se bavi emocijom mjesta i načinom na koji razne vizualne, taktilne, auditivne, olfaktivne, gustativne i druge prakse i karakteristike mjesta, odnosno osjetilna utječu na percepciju mjesta te emocije i emotivnu povezanost s mjestom. Osjetilnim senzacijama koje stvara grad, odnosno mjesto, bavi se i Blaž Bajič u radu *Nose-talgia, or, Olfactory Remembering of the Past and the Present in a City in Change*, u kojem, s naglaskom na osjet njuha i miris, ali ne izostavljajući kompleksnu povezanost mirisa s drugim osjetima, prikazuje kako mirisi stvaraju sadašnjost i prošlost Ljubljane za njezine stanovnike i posjetitelje, te emocije i emocionalnu percepciju grada i povezanost s njim.

Ovaj broj časopisa *Ethnologia Balcanica* skup je članaka koji su rezultat istraživanja različitih društvenih i kulturnih fenomena u zemljama jugoistočne Europe. Pojedini članci orijentirani su na problematiziranje emocija i osjećaja tijekom terenskoga

istraživanja te na izazove koje emocionalno intenzivne situacije stvaraju na terenu, kako za istraživače, tako i za kazivače. S druge strane, teme obrađene u člancima koji su ušli u zbornik nude i pregled određenih kulturnih fenomena specifičnih za pojedina područja i time nude uvid u društvene i kulturne prilike na prostoru jugoistočne Europe. Kompleksne teme – poput osjećaja doma, nacionalnoga i etničkoga identiteta, pitanja lokalne zajednice i vjerovanja – u člancima su obrađene kroz perspektive pojedinačnih, specifičnih slučajeva poput religijskih tradicija u Grčkoj, analiziranja humora kao sredstva otpora u Rumunjskoj ili popularnih priredaba oživljene povijesti u Bugarskoj. *Ethnologia Balcanica* „Emotions, Senses and Affects in the Context of Southeast Europe“ štivo je vrijedno čitanja za sve one koji se bave antropologijom jugoistočne Europe, ali i za sve ostale zainteresirane za istraživanje i bolje razumijevanje tog prostora.

Zrinka Bašić, Anamaria Franceschi i Nikola Radočaj

Regna Darnell i Frederic W. Gleach, ur.:
Centering the Margins of Anthropology's History

Lincoln: University of Nebraska Press, 2021., 270 str.

Zbornik *Centering the Margins of Anthropology's History* 14. je svezak iz serije "History of Anthropology Annual", koji izdaje nakladnička kuća Sveučilišta u Nebraski. Cilj je ove serije ponuditi višeperspektivan pogled na povijest i razvoj antropologije kao znanosti. Tema potonjega sveska u konceptualnom smislu polazi od redefiniranja odnosa između *centra* i *margin*e nastojeći na jednom mjestu pokazati njihovu složenost i prožimanja. Radovi koji su zastupljeni u ovome zborniku tematski su vrlo raznoliki te pisani na inovativan način, zbog čega mogu biti interesantni u kontekstu istraživanja povijesti hrvatske etnologije. Zbornik se sastoji od uredničkoga uvoda te 11 radova u kojima su se autori dotakli različitih aspekata povijesti antropologije, u kojima se ponajbolje zrcali spomenuti odnos središta i margine: primjerice, djelatnost marginaliziranih antropologa, događanja i zbivanja unutar struke smještena na njezinu „rubu“ te pregled pojedinih „rubnih“ istraživačkih područja unutar antropologije.

Uvodni tekst potpisuju Regna Darnell i Frederic W. Gleach. Autori u uvodu kritiziraju dosadašnji pristup u proučavanju subdiscipline povijesti antropologije, koji se uglavnom svodio na antropologiju središnjih ličnosti koje su obilježavale povijest određenoga razdoblja. Time, prema autorima, dolazi do zamaglivanja činjenice

da središnje ličnosti nipošto nisu djelovale u akademskom vakuumu, već da su bile dijelom šire društvene i interaktivne mreže te surađivale s različitim istraživačima koje se u dosadašnjim sintezama nepravedno smještalo na margine profesije. Cilj ovoga zbornika stoga je dvojak: 1) istaknuti marginalizirane članove unutar profesije, kao i pojedina događanja ili područja unutar kojih su djelovali te 2) postići svojevrsno eksperimentiranje s ustaljenim načinom pisanja povijesti antropologije, čime bi se nadišao biografski i deskriptivni pristup.

U tom smislu prvi članak Herberta S. Lewisa „A Forgotten Pioneer: Haviland Scudder Mekeel and the Expansion of Anthropology“ bavi se profesionalnom djelatnošću američkoga antropologa H. S. Mekeela (1902. – 1947.). Mekeel se bavio proučavanjem kulturnih promjena kod manjinskih skupina te je isticao važnost proučavanja simboličkoga i psihološkoga aspekta tih promjena. Njegova je profesionalna karijera zrcalila onodobna zbivanja unutar američke antropologije 30-ih i 40-ih godina 20. stoljeća, zbog čega je poslije kod novijih autora njegov pristup u proučavanju američkih domorodaca često bio kritiziran kao konstruiranje kulturnoga Drugoga. Takvim se interpretacijama Lewis u članku oštro protivi, apostrofirajući nužnost razumijevanja onodobnoga društvenoga te profesionalnoga konteksta u kojemu je Mekeel djelovao u ocjeni njegove profesionalne djelatnosti.

Na istu se temu nadovezuje članak Davida C. Posthumusa „Dear Dr. Boas: The Collaboration and Contribution of Ella Cara Deloria and Franz Boas“. Članak se bavi životom i radom Elle Cara Delorije (1889. – 1971.), američke etnografkinje domorodačkoga podrijetla. Posthumus se u radu usmjerava na Delorijin doprinos etnografskim studijima naroda Siouxa te odnos Delorije i oca američke antropologije F. Boasa. Odnos Delorije i Boasa kasniji su autori okarakterizirali kao eksploativan, prikazujući ga kroz prizmu kolonijalizma te rodni odnosa moći. Posthumus, međutim, taj odnos pokušava sagledati u široj perspektivi: u kontekstu boasovske antropologije 30-ih i 40-ih godina 20. stoljeća te prijateljskoga odnosa koji je Delorija imala s Boasom.

Članak Joshue Smitha „Reckoning with Rietz: A Sketch of an Action Anthropologist“ ocrta profesionalnu djelatnost američkoga antropologa Roberta W. Rietza (1914. – 1971.), koji je u krugovima američkih antropologa do danas ostao uglavnom nepoznata ličnost. U radu se Rietza pokušava „uvesti“ u povijest antropologije te ga se u tom kontekstu promatra kao ranoga teoretičara dekolonijalizma i akcijske antropologije. Smith u radu ukratko ocrta institucionalni i društveni kontekst u kojem Rietz djeluje, kao i mrežu antropologa s kojima je surađivao i konceptualizirao subdisciplinu akcijske antropologije (S. Tax, N. Lurie, S. Stanley i R. K. Thomas).

U odnosu na prethodne radove, članak autora Iana Puppea, North de Pencier i Geralda McKinleya „Sioux Lookout Zone Hospital Archives Project – Barriers in Bringing Medical Anthropology to Medical Practice: Adrian Tanner, the Sioux Lookout

Zone Hospital, and Cross-Cultural Miscommunication“ bavi se temom odnosa javnih institucija i marginaliziranih. Rad je dio širega istraživačkog projekta koji se zasniva na radu na arhivu bolnice namijenjene američkim domorodcima (*Sioux Lookout Zone Hospital*) sjevernoga Ontarija. Na temelju pronađenoga izvještaja koji je bolničkom osoblju 1971. godine uputio antropolog A. Tanner, autori prikazuju turbulentan odnos između pacijenata i djelatnika bolnice te na konkretnom slučaju pokazuju primjere barijera u suradnji između medicinske struke i medicinske antropologije.

Na ovaj se rad logički nadovezuje izvještaj Adriana Tannera „Sickness and Ideology among the Ojibway (Summer 1971)“, koji je u zborniku ponovno objavljen. Izvorno nastao u ljeto 1971. godine, izvještaj detektira ključne probleme u odnosu pacijenata i djelatnika bolnice. Izvještaj je napisan s ciljem da se utječe na drugačije promišljanje medicinske struke i zdravstvene njege domorodačkih pacijenata. Tannerov izvještaj u suštini naglašava sukobljavanje dvaju pristupa medicini i zdravstvenoj skrbi: domorodačkoga i zapadnjačkoga. Negativan odnos domorodačkoga stanovništva prema bolničkim metodama liječenja autor promatra i kao strategiju otpora prema „bjelačkom“ pogledu na svijet i nejednakom odnosu moći.

Sličnom se tematikom bavi i članak Nicholasa Barrona „We Hope That You Will Continue to Teach Us How Best to Learn: Assembling the Pascua Yaqui Tribe at the 89th Wenner-Gren International Symposium“. Rad problematizira odnos između marginaliziranih skupina i antropoloških institucija na primjeru međunarodnoga simpozija prestižne fondacije Wenner-Gren, održanoga 1981. u Arizoni, u sklopu čijega je programa izveden poznati Jelenski ples indijanskoga naroda Yaqui. Rad na primjeru jednoga manjeg događanja pokazuje kako su antropolozi i strukovne organizacije nesvjesno postajali sudionicima u artikuliranju kolektivnoga identiteta Yaqui te postali dijelom domorodačkih etničkih politika.

Članak Geoffreya Graya „His Past Rose Up to Defeat Him: F. G. G. Rose and Academic and Political Freedom“ ponovno se vraća na tematiku marginaliziranih osoba unutar profesije. Autor se bavi životom i djelatnošću antropologa Fredericka Godfreya Rosea (1915. – 1991.), koji se zbog svojih političkih stavova našao na margini australske antropološke znanosti. Prvi dio rada fokusira se na Roseov dolazak u Australiju 1937. godine i na njegov pokušaj etabliranja unutar struke, dok se drugi dio bavi Roseovim političkim angažmanom te kasnijim pokušajima da se iznova uključi u zbivanja unutar struke. Gray u članku Roseovu profesionalnu izolaciju pokušava prikazati kao posljedicu više faktora, počevši od njegova odbijanja tada dominantnoga funkcionalizma, promoviranja marksističkih teorijskih pristupa, angažmana u borbi za prava australskih Aboridžina te članstva u Komunističkoj partiji Australije.

U nešto drugačijoj maniri pisan je članak Charlesa D. Lauglina „Extraterrestrial Anthropology and Science Fiction: A Review and Reflection“, koji se bavi se „rubnim“

istraživačkim područjem. Lauglin je jedan od pokretača subdiscipline „vanzemaljske antropologije“ (engl. *Extraterrestrial Anthropology*), krovna termina koji pokriva više istraživačkih područja, koja se nalaze na sjecištu antropologije i znanstvene fantastike te prirodnih i tehničkih znanosti. Lauglin u radu ukratko nastoji ocrtati obrise subdiscipline kojom se bavi te pokazati različite primjere suradnje antropologije i pojedinih organizacija (SETI, NASA...) vezanih uz istraživanje svemira, pri čemu u nizu primjera ističe mogućnosti u kojima se antropološka znanja i iskustva mogu integrirati u aktualne programe istraživanja svemira.

Članak „Genres of Memory: Reading Anthropology's History through Ursula K. Le Guin's Science Fiction and Contemporary Native American Oral Tradition“ napisala je Regna Darnell. Želeći nadići još uvijek postojeću dihotomiju između historicističkog i prezentističkog pristupa u pisanju povijesti antropologije, Darnell se u radu posvećuje temi „savijanja“ žanrova na primjeru znanstvenofantastičnih novela Ursule K. Le Guin, kćeri antropologa Alfreda Kroebera. Darnell se u radu fokusira na jednu manje poznatu novelu Le Guin naslovljenu *Always Coming Home* iz 1985. godine, u kojoj se problematizira priroda povijesti te način na koji povijesti pristupaju antropolozi.

Pretposljednji rad autora Vintilă Mihăilescu „A Public Anthropology of Transition“ objavljen je postumno. Mihăilescu (1951. – 2020.) bio je vodeći rumunjski antropolog i istaknuti javni intelektualac. Članak je zapravo predgovor skorašnjem prijevodu njegove knjige *A public Anthropology of Translation* (!), sintetskoga djela u kojemu je Mihăilescu okupio svoje ranije radove gdje na duhovit i anegdotalan način problematizira tranziciju rumunjskoga društva iz komunizma u kapitalizam te promjene do kojih dolazi unutar vlastite struke. Događanja o kojima Mihăilescu piše, iako se tematski odnose na prostor Rumunjske, zapravo se u širem smislu mogu proširiti na čitav prostor nekadašnjih tranzicijskih država.

Posljednji rad u zborniku obuhvaća intervju koji potpisuje više autora – Stephen O. Murray, Wendy Leeds-Hurwitz, Regna Darnell, Nathan Dawthorne i Robert Oppenheim – naslovljen je „An Interview with Stephen O. Murray on Stephen O. Murray as Historian of Anthropology (and More)“. Antropolog Stephen O. Murray (1950. – 2019.) dugi je niz godina djelovao kao nezavisni istraživač, a bavio se istraživanjem povijesti društveno-humanističkih znanosti (posebno antropologije, sociologije i lingvistike) te poviješću homoseksualnosti. Prvi se dio članka fokusira na sintezu Murrayeva profesionalnog djelovanja, a drugi dio čini kolaborativni intervju nastao putem e-pošte posljednjih tjedana Murrayeva života. Sam intervju pisan je u dijaloškoj formi, a u njemu autor progovara o različitim temama (npr. o istraživanju povijesti antropologije, odnosu metode intervjua i arhivskoga rada...) te ujedno progovara o svojem privatnom životu i iskustvu djelovanja u struci kao gay antropolog.

Zbornik *Centering the Margins of Anthropology's History* u tematskom je smislu

sastavljen od raznorodnih članaka s pretežitim fokusom na anglo-američku povijest antropologije, a koji na prvi pogled čitatelju mogu djelovati hektično, unatoč činjenici da ih u konceptualnom smislu doista povezuje odnos centar – margina. Međutim, unatoč tome, sam konceptualni pristup i pojedini izrazito kvalitetni radovi koji se nalaze u ovome zborniku u svojoj raznolikosti pružaju alternativni model u proučavanju tema vezanih uz povijest antropologije. Zbog toga ovaj zbornik može biti izrazito zanimljiv u istraživanjima povijesti hrvatske etnologije, posebice u istraživanjima mreža odnosa između pojedinih dionika unutar struke u odnosu na središnje ličnosti hrvatske etnologije.

Ivan Grkeš

**Mošćenički zbornik:
Etnološka i kulturnoantropološka istraživanja u
Mošćeničkoj Dragi**

Mošćenice: Katedra Čakavskoga sabora općine Mošćenička Draga, 2020., 245 str.

Sedmo izdanje *Mošćeničkoga zbornika* nastalo je kao konačni rezultat projekta *Etnološka i kulturnoantropološka istraživanja u Mošćeničkoj Dragi* tijekom suradnje Katedre Čakavskoga sabora Općine Mošćenička Draga, Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu te Kluba studenata etnologije i kulturne antropologije istoga Odsjeka. Istraživanja studenata predstavljena u Zborniku provedena su, izuzevši ona autorice Ane Montan Velčić, od 2017. do 2020. godine te pod mentorstvom nastavnica Odsjeka prof. dr. sc. Marijane Belaj, izv. prof. dr. sc. Petre Kelemen i prof. dr. sc. Nevene Škrbić Alempijević. Nastavnice su ujedno suuređivale zbornik s dr. sc. Robertom Doričićem te glavnim urednikom prof. dr. sc. Robertom Mohovićem. Cilj projekta bio je prikupiti, obraditi i predstaviti rezultate etnoloških istraživanja o odabranim temama iz tradicijskoga i suvremenoga života Općine Mošćenička Draga koji bi bili ne samo prilog sustavnom bilježenju svakodnevice, već i koristan i relevantan doprinos razvoju ovoga prostora.

Sedmi broj *Mošćeničkoga zbornika* sastoji se od uvodnoga dijela i sedam etnoloških te kulturnoantropoloških istraživačkih radova u kojima se isprepliću tradicijska baština i svakodnevica Općine Mošćenička Draga. Nakon uvodnog dijela, prvom poglavlju Ana Montan Velčić razlaže etnografske podatke o tradicijskom životu

Potočana tijekom prve polovice i sredine 20. stoljeća, koje je sakupila i obradila u okviru svoga diplomskog rada. Lovro Praznik se bavio mijenama društvenoga položaja žena, njihovom percepcijom u privatnoj i javnoj domeni te obrazovnim i ekonomskim aspektima života žena Općine Mošćenička Draga od tridesetih godina prošloga stoljeća do danas. Marija Rojko nastavlja radom o promjenama načina života koje su uslijedile u Općini razvojem turizma općenito te napose pojavom masovnoga turizma nakon Drugoga svjetskog rata, što je pak uvelo nove ekonomske prilike za stanovništvo koje se počinjalo otvarati k privatnom iznajmljivanju soba i apartmana. Naglasak njezina rada upravo su iskustva lokalnoga stanovništva s turistima te komunikacijski i kulturni međuodnos koji pritom stvara osobita turistička iskustva. Nadalje, Ines Siuc i Klara Tončić iz perspektive lokalnoga ribarstva u razdoblju od početka 20. stoljeća do danas predstavljaju ekonomski i društveni život Općine. Ribarstvo se ovdje analizira kao kompleksna tema povezana sa suvremenim infrastrukturnim, okolišnim i zakonodavnim aspektima Općine te je kao takvo i osobito relevantno zbog svoje isprepletenosti s percepcijom, identitetom Mošćeničke Drage od njenih začetaka. Potom Christina Jukić i Marino Mihalj kroz prizmu karnevalskih običaja tzv. *pusta* prikazuju jedan osobit kulturni fenomen Mošćeničke Drage i Mošćenica. Iako opisuju *pust* iz tradicijske perspektive tj. od pedesetih godina prošloga stoljeća, ipak stavljaju naglasak na suvremene karnevalske običaje te na aktualne poveznice *pusta* s Turističkom zajednicom Općine Mošćenička Draga te Općinom Mošćeničke Draga koje na svojevrsan način rade na komercijalizaciji navedenih običaja, a zatim i na percepcije *pusta* od strane lokalnoga stanovništva. Tomislav Augustinčić analizira društveno sjećanje na književnike Eugena Kumičića rodom iz Brseča, Viktora Cara Emina iz Kraja i Rikarda Katalinića Jeretova iz Voloskoga. Ovi su književnici, osim zbog svojega istaknutoga društveno-političkog angažmana kroz kraj 19. stoljeća te 20. stoljeće, iznimno relevantni i u suvremenom hrvatskom nacionalnom književnom kanonu te u stvaranju lokalnoga identiteta navedenih krajeva kao i u oblikovanju narativa vremena u kojem su autori živjeli. Autor obrađuje društveno sjećanje na ove književnike kroz razvoj kulturnog turizma i književnog krajolika lokalne zajednice te kroz poticanje predstavljanja navedenih autora, njihovih rodni kuća, spomenika i drugih vrijednih projekata u radu Ekomuzeja Mošćenička Draga, a uz to daje osvrt na određene smjernice potencijalnoga daljnjeg razvoja kulturnoga turizma Općine te spomenutoga muzeja. Posljednji rad u Zborniku piše autorica Rea Drvar i u njemu pristupa Ekomuzeju Mošćenička Draga kao prostoru susreta stručne i lokalne zajednice te turista. Na raznolikim primjerima opisuje percepciju lokalne zajednice prema ekomuzeju, stvaranje lokalnog identiteta kroz njega te selekciju kulturnih elemenata koji se već predstavljaju ili će se tek predstavljati kao relevantni elementi baštine Općine Mošćenička Draga.

Sam je Zbornik vrijedan doprinos etnološkim i kulturnoantropološkim istraživanjima,

dokumentiranju tradicijskoga i suvremenoga života te kulturne baštine Općine Mošćenička Draga. Zanimljiv može biti iz prizme drugih srodnih društveno-humanističkih znanosti i znanstvenih disciplina i to upravo stoga što se bavi temama poput stvaranja lokalnoga identiteta, kulturnim turizmom, kao i različitim drugim oblicima turizma, društvenim sjećanjima, pojedinim aspektima privređivanja, poviješću Općine, pri čemu to čini u kombinaciji dijakronijske i sinkronijske perspektive, no ipak s naglaskom na suvremenim kulturnim praksama. Njegova osobita vrijednost počiva u sadržajima koji ostaju lokalnoj zajednici i drugim lokalnim akterima, otkud je i krenula inicijativa za istraživanjima odabranih tema. Zaokružujući rezultate istraživanja i vraćajući ih zajednici, Zbornik je ispunio svoju svrhu. Ujedno je još jedan trag dugogodišnje suradnje studenata i nastavnika Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu s Katedrom Čakavskoga sabora općine Mošćenička Draga.

Martina Novosel